

İmam Ebû Hanîfe'nin "el-Fıkhu'l-Ekber"

Ve

"el-Fıkhu'l-Ebsat" Kitaplarına Yönelik

Şüphelerin Nakzı

Rüstem Mehdi

İsmi: İmam Ebû Hanîfe'nin "el-Fıkhü'l-Ekber" ve "el-Fıkhü'l-Ebsat" Kitaplarına Yönelik Şüphelerin Nakzı

Müellifi: Rüstem Mehdi.

Konusu: Reddiye, Kelam.

Sayfa sayısı: 99.

Yayınlandığı sene: 1439 (2017).

Format: Elektronik kitap (e-kitap).

Tüm haklar önce Allâh'a, sonra yazara mahsustur.

www.rustemmehdi.com

FIHRIST

Mukaddime.....	3
Hammâd b. Ebî Hanîfe’nin rivayet ettiği “el-Fıkhu’l-Ekber” kitabı.....	8
Kitabın İsnadına Yönelik Şüpheler	10
Kitabın Metnine Yönelik Şüpheler	18
“Kitabın Uslubunda Zayıflık Var” Şüphesi.....	18
“Kitap Ayet Ve Hadislerden Yoksundur” Şüphesi	21
“Kitapta Akaidle İlgisi Olmayan Bölüm Var” Şüphesi	22
Allâh’ın Tekliği Aded Yönünden Mi?	23
Bazı Konuların Ortaya Çıkma Dönemi	26
Konuların Ebû Hanîfe’den Sonra Ortaya Çıkması İddiası	30
Ebû Hanîfe’nin İtikadını Belirlemede Selefi Kitapların Ve Selefi İtikadın Referans Gösterilmesi	31
Sıfatların Taksimi Meselesi.....	35
Lafzın mahluk olması meselesi.....	35
Sahabeden Ve Tâbi’ûndan Kimsenin “Kur’ân Allâh’ın Kelamıdır Ve Kadimdir” Dememesi, Bunu İlk Söyleyenin İbnu’l-Küllâb Olması İddiası.....	45
“Allâh Harfler Ve Aletler Olmadan Konuşur. Harfler Mahluktur” Demek Yanlış Mıdır?	46
Allah’ın Ahirette Cihet Ve Mekansız Görülmesi Meselesi.....	51

Allâh'ın Kullarına Yakınlığı Mesafe Yakınlığı Mı?.....	53
Alimlerin Bu Kitaptan Nakiller Vermediği Şüphesi.....	58
Ebû Mutî' el-Belhî'nin rivayet ettiği "el-Fıkhü'l-Ebsat" kitabı	62
Kitabın İsnadına Yönelik Şüpheler	63
Kitabın Diğer İsnadları Hakkında	81
Kitabın Ebû Mutî'ye Nisbet Edilmesi	85
Her İki Kitaba Yönelik Bazı Şüpheler	94
Kitapların Ebû Hanîfeye Sadece Nisbet Edilmesi	94
Kitapları Ebû Hanîfe'den Sadece Hammâd ve Ebû Mutî' el-Belhî'nin Rivayet Etmesi.....	96

Mukaddime

Bismillâhi'r-Rahmâni'r-Rahîm

Alemlerin Rabbine sonsuz hamdü-sena, O'nun kulu ve Rasulü olan Efendimiz'e, ailesine, ashabına ve kıyamet gününe kadar onların yoluya gidenlere en güzel selât ve selam olsun.

Yüce Allâh'ın bu ümmet üzerindeki ihsanlarından birisi de, bu ümmeti rabbani alimlerle süslemesidir. Bu rabbani imamlardan birisi de İslam'ın fakihî imam Ebû Hanîfe'dir.

İster Fıkıh, isterse de Kelam alanında öğrencilerine imla ettiği kitapları ilim yolunda önemli bir çıkış açmış imamın, hem itikadî hem de fikhî görüşlerinin günümüze kadar korunarak tahrir edilmesi, onun hem fikhî hem de itikadî mezhebinin günümüze kadar ve inşallah kıyamete kadar benimsenen bir mezhep olmasına yol açmıştır.

Kelamî alanda yazdırdığı kitaplarından günümüze gelen meşhur beş eseri, imamın itikadî görüşlerini aktarmada özel yere sahip olduğu için Hanefî alimleri tarafından benimsenmiş ve kabul görmüştür. Nasıl ki, imam el-Kerderî, şeyhinin hattıyla bu kitapların Ebû

Hanîfe'ye ait olduğunu gördüğünü ve çok sayıda Hanefî meşayihinin de bunu onayladığını söylüyor.¹

İmam el-Kerderî'nin bu sözü, Muhammed Ebû Zehra'nın iddia ettiği gibi, bu kitapların Ebû Hanîfe'nin olması fikrinin Hanefîlerde cumhurun görüşü olduğuna, azınlık Hanefî alimleri katında ise bu kitapların Ebû Hanîfe'ye nisbetinin şüphe götürdüğüne delalet etmiyor. Muhammed Ebû Zehra bu konuda kesinlikle yanılıyor ve bu yanılması onun imam el-Kerderî'nin sözünü yanlış anlamasından kaynaklanıyor. Şöyle ki, el-Kerderî, şeyhinin bizzat o yazısına muvafakat eden alimlerin çok sayıda alim olduğunu söylüyor. Herkes biliyor ki, o dönem şartlarında şeyhinin o yazısı tüm Hanefî alimleri tarafından bilinmiş olamazdı. Yani bizzat o yazıyı Hanefî alimlerinden kim görmüşse onaylamıştır ve bu onaylayan imamlar büyük bir kalabalık oluşturmuşlar. Ama bu, o dönemde Mısır'da veya başka İslam coğrafyalarında el-Kerderî'nin şeyhinin yazısını görmeyen Hanefî İmamlarının bu kitapların Ebû Hanîfe'nin olduğu gerçeğini inkar ettikleri anlamına gelmez.

Evet İmam el-Kerderî'nin de dediği gibi bu kitapların Ebû Hanîfe'ye nisbetinden rahatsız olanlar bidat ehlidir.

¹ el-Kerderî, *Menâkibu'l-İmâmi'l-A'zam*, Ebû Hanîfe'nin kitaplarından bahsettiği kısım.

Çünkü onlar Ebû Hanîfe'yi kendilerine nisbet etmektedirler. Mu'tezile ve onların fikirlerinden etkilenen bidat ehli Ebû Hanîfe'nin Mu'tezilî veya kendilerinin kastettiği manada akılcı olduğunu iddia ettikleri gibi, Selefîler ve onların etkisinde kalanlar da İmamın Selefî olduğunu iddia ediyorlar. İmam el-Kerderî'nin de söylediği gibi, Ebû Hanîfe'nin imamlar arasında durumu, İbrâhim Peygamberin –aleyhisselâm- Peygamberler arasındaki durumu gibidir. Nasıl ki her din mensubu İbrâhimi kendi dininden görür, her fırka mensubu da Ebû Hanîfe'yi kendi fırkasına nisbet ediyor. Oysa Ebû Hanîfe ifratla tefrit arasında Ehl'i Sünnet bir İmamdır.

Bu kitaplara yönelik şüphe saçanlar arasında Suudlu iki yazar da var. Bunlardan biri "Berâetu'l-Eimmet'il-Erba'a min Mesâilil-Mutekellimîne'l-Mubtede'a" kitabının yazarı Abdulazîz el-Humeydî, bir diğeri ise "Usuluddîn inde'l-İmam Ebû Hanîfe" kitabının yazarı Muhammed b. Abdurrahmân el-Humeyyis'dir.

"Ne acı ki, her iki yazar her iki kitabıyla doktor ünvanı almış. Oysa her iki kitabı okuyan oradaki ilmî seviyyenin ne kadar düşük, hataların ne kadar bol olduğunu görmeden edemez. Tabii insaf babından Abdulazîz el-Humeydî'nin, Muhammed b. Abdurrahmân el-Humeyyis'den daha cahil olduğunu söylemem gerek. "

Ama bunda garipsenecek ne var? En cahilâne şeyler “prof.dr.” ünvanlı kişilerden sadır olmuyor mu?

Her iki yazar söz konusu kitaplarında Ebû Hanîfe’nin eserlerinden bahsederken bu kitapların onun olmadığı yönünde birtakım şüpheler ortaya koymuşlardır. Bu şüphelerin bazıları aynı, bazıları ise sadece birinin zikrettiği şeylerdir.

Daha sonra bu şüpheler Türkiyeli “araştırmacı yazar”lar tarafında Türkçeye çevrilerek piyasaya sunulmuştur. Bu nedenle bu şüphelere cevap vermenin elzem olduğunu düşünmekteyim.

Bir müddet önce bu şüphelerden el-Humeyyis’in zikrettiği şeylere kendi blogumda hem Azerice hem de Türkçe cevap vermiştim. Fakat sonra el-Humeydî’nin de şüphelerini ele alarak her iki yazarın getirdiği şüphelere geniş reddiye yazmayı düşündüm ve böylece Allâh’ın izniyle bu kitabı yazdım.

Şimdilik sadece İmamın “el-Fıkhü’l-Ekber” ve “el-Fıkhü’l-Ebsat” kitaplarına yönelik söylenenleri cevapladım. Aslında “el-‘Âlim vel-Mute’allim” kitabı hakkında söylenenlere de Azerice kendi blogumda üç hisseli bir yazıyla cevap verdim. Yine Osman el-Bettî’ye yazılan risale hakkında da Azericeye yaptığım çevrinin haşiyesinde bilgi verdim. İmamın diğer kitabı “el-Vasiyye” hakkında söylenenleri de bu kitabı şerh ederken cevaplamıştım. Belki gelecekte inşallah

hepsini bir araya toplar ve gereken ilaveleri yaparak onları da kitap haline getiririm.

Bu kitapta her iki şahsın zikrettiği şüpheleri karışık ele aldım. Şöyle ki, cevapladığım şüphelerden bir kısmı her ikisinin söylediği şeyler, bir kısmı ise sadece birinin söylediği şeylerdir. Cüzi bir kısmı ise piyasada başkalarının dilinde dolaşan şüphelerdir. Bu ayrıntıya girmeden tüm şüpheleri sahiplerine nisbet etmeden zikredip cevapladım.

Bu işi tamamlamayı muvaffak ettiği için Allâh’a sonsuz hamdediyorum. Yüce Allâh’dan bu basit işimi kabul etmesini, onu bana ve diğer Müslümanlara faydalı kılmasını yalvararak niyaz ediyorum. O, kullarının az amellerine çok ecir veren ve kullarına karşı merhametli olandır.

Rüstem MEHDİ

12 Zülhicce, 1438

(9 Eylül, 2017)

İstanbul

**Hammâd b. Ebî Hanîfe'nin rivayet ettiği
“el-Fıkhul-Ekber” kitabı**

Kitaba yönelik ŗüpheler esasen iki zeminde ortaya atılmaktadır:

1. Kitabın isnadına, onu rivayet eden kişilerin itibarına yönelik ŗüpheler.

2. Kitabın metnine ve içeriğine yönelik ŗüpheler.

Yüce Allâh'ın izni ile her iki nevden olan ŗüpheleri teker-teker ele alalım.

Kitabın İsnadına Yönelik Şüpheler

Kitap İmam Ebû Hanîfe'den, "Nuseyr b. Yahyâ el-Belhî → Muhammed b. Mukâtil er-Râzî → 'İsâm b. Yûsuf el-Belhî → Hammâd b Ebî Hanîfe → Ebû Hanîfe" senediyle rivayet ediliyor.

İsnada yönelik eleştirilere geçmeden önce, İmam Muhammed b. Zâhid el-Kevserî'nin de söylediği gibi², Nuseyr b. Yahyâ'nın, Nasr b. Yahyâ gibi zikredilmesinin yanlış olduğuna dikkat çekmek ve ardından eleştirilerden ilkinde, ravilerden Muhammed b. Mukâtil er-Râzî'ye yönelik eleştiriye geçmek istiyorum. Eleştiri şu şekildedir:

"Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, onun hakkında şöyle demiştir: "Semadan yere çırpılmam, benim için Muhammed b. Mukâtil er-Râzî'den rivayet etmemden daha hayırlıdır". Ayrıca ez-Zehebî ve İbn Hacer el-Askalânî onu zayıf saymıştır".

Cevap olarak diyorum ki, el-Buhârî'nin onun hakkında bu şekilde konuşmasında garipsenecek bir durum yoktur. Zira el-Buhârî'nin cerhettiği herkes terk edilecek kişiler değildir. Öyle olsaydı, ilk olarak Ebû Hanîfe'yi terketmemiz gerekirdi.

² el-Kevserî, "el-Âlim vel-Müte'allim", "el-Fıkhul Ebsat" ve "er-Risâle" kitaplarına yazdığı mukaddime.

İmam el-Buhârî, özellikle Hanefî'lere karşı sert tutum sergileyen birisidir. Ayrıca burada cerh nedeni açıklanmış değildir. Nedeni açıklanmadığı sürece Hadis ehlinin Rey ehli hakkında söylediği cerhlere pek itibar edilmez. Bu konuda İmam Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî şöyle diyor:

“Bazı Hadis ehlinin “Falanca'nın Hadisi kabul değildir, falanca zayıftır, onu falanca zayıf görmüştür, o ta'n edilmiştir, falanca onu ta'n etmiştir” şeklinde birisini ta'n etmelerine gelince, onlara yönelik eleştiriler ve zayıf sayılmaları esaslandırılmadığı sürece hadisleri terk edilmez. Çünkü Hadis ashabının biri birilerine ta'n etmeleri adetlerindendir.

*Aynı şekilde fakihleri (Hanefî'leri) ta'n etmeleri de onların adetlerindendir. Onlara göre fakihler (Hanefî'ler) Hadisleri terk eden kişilerdir”.*³

Ayrıca İbn Hacer kendisi bu ta'nı zikrettikten sonra *“Reye (bağlı olduğuna) göre böyle söylediğini*

³ Ebû'l-Yüsr el-Pezdevî, *Ma'rifetu'l-Huceci's-Şer'iyye*, “Sünnetle sabit olan şeyin inkarı” faslı.

zannediyorum” diyerek, bu söylediğim amile dikkat çekmektedir.⁴

İmam ez-Zehebî'nin tazyîfine gelince, “el-Muğnî” kitabında bunu söylese de, “Mizânu'l-İ'tidâl” kitabında *“Onun hakkında (olumsuz) konuşsalar da (hadisi) terk edilmemiştir”* diyor.⁵

İbn Hacer kendinden öncekilerin tazyîfine esaslanmış olduğu için, onun da bu tazyîfinin hükmü diğer tazyîflerin hükmü gibidir.

Velhasıl, İmam Muhammed'in yakın ashabından olan Muhammed b. Mukâtil, mühaliflere rağmen Hanefîlerin sayılıp-seçilen İmamlarındandır. Fakihtir, allâmedir, Rey diyarının kadısıdır.

Senetteki, 'İsâm b. Yûsuf'a gelince, onun hakkında söylenenler de şu şekildedir:

“Onun hakkında İbn Sa'd “Onlara (muhaddislere) göre hadiste zayıftı” demiştir. İbn 'Adiyy “es-Sevrî ve

⁴ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzân*, Muhammed b. Mukâtil'den bahsettiği kısım. Burada İbn Hacer وَأُظُنَّ ذَلِكَ مِنْ قَبْلِ الرَّأْيِ diyor. Bu sözünü yukarıda çevirdiğim gibi anladım. En doğrusunu Allâh bilir.

⁵ ez-Zehebî, *Mîzânu'l-İ'tidâl*, Muhammed b. Mukâtil'den bahsettiği kısım.

başkalarından hadis rivayet etmiştir. Lakin o hadisleri ondan başkası rivayet etmemiştir” söylemiştir”.

Cevap olarak diyorum ki, ‘İsâm b. Yûsuf el Belhî, Hanefîlerin büyük ve muteber İmamlarındandır. İbn ‘Adiyy’in onun hakkındaki sözüne önem verilmez. Çünkü o, Hanefî’lere karşı olan düşmanlığıyla ün salmış birisidir.

İbn Sa’d’ın sözüne gelince, muhaddislere göre zayıf olması ‘İsâm’a bir zarar vermez. Önemli olan, onun Ehl-i Rey katında muteber bir İmam olmasıdır. Zira Ebû Hanîfe, Hasan b. Ziyâd, İbn Şüca’ es-Selcî ve başka bir çok büyük zatlar hepsi hadiscilere göre zayıf kimselerdir. Ama bu, Hanefîler katında onların ilmine, nakline ve itibarına gölge düşürmemektedir.

Bundan başka, İbn Hibbân onu “es-Sikât” kitabında zikretmiş ve “*Hadis sahibiydi. Rivayette sebtidir.*”⁶ Bir-iki hatası olmuş olabilir” sözlerini onun hakkında söylemiştir.⁷ Ayrıca Mühaddis İmam Abdülkâdir el-Kuraşî, hakkında “*Hadis sahibidir ve hadiste sebtidir*”

⁶ Güvenilir, rivayette çok itibarlı birisi.

⁷ İbn Hacer, *Lisânu’l-Mîzân*, ‘İsâm b. Yûsuf’tan bahsettiği kısım.

demektedir.⁸ Daha sonra “O ve kardeşi İbrâhim b. Yûsuf kendi zamanlarında Belh’in şeyhleriydiler” söylüyor.⁹ Ebû Ya’lâ el-Halîlî de onun sadûk¹⁰ olduğunu belirtiyor.¹¹

İsnaddaki bir diğer ravi Hammâd b. Ebî Hanîfe hakkında eleştiriler ise şu şekildedir:

İbn ‘Adiyy şöyle demiştir: “Onun doğru-düzgün bir rivayetini bilmiyorum”. İmam ez-Zehebî de “İbn ‘Adiyy ve başkaları onu zayıf saymışlar” demiştir.

Cevap olarak diyorum ki, İbn ‘Adiyy’in, Ehl-i Rey İmamları hakkında söyledikleri az önce de dediğim gibi bir değer taşımaz. Çünkü başta İmam Ebû Hanîfe olmak üzere Hanefî’lere karşı buğzu ve nefreti ile meşhurdur. İşte bu sebepten allâme Bedruddîn el-‘Aynî, İbn ‘Adiyy’in Hammâd’ı zayıf saydığını naklettikten sonra şöyle diyor:

⁸ Abdulkâdir el-Kuraşî, *el-Cevâhiru’l-Mudiyye*, ‘İsâm b. Yûsuf’tan bahsettiği kısım.

⁹ Aynı kaynak.

¹⁰ Rivayeti makbul olan.

¹¹ İbn Hacer, *Lisânu’l-Mîzân*, ‘İsâm b. Yûsuf’tan bahsettiği kısım.

“İbn ‘Adiyy’in dilinden Hammâd’ın babası (Ebû Hanîfe) bile kurtulamamış. Halbuki o, (Ebû Hanîfe) dünyanın ve İmamların İmamıdır. Onun kadrinin yüceliği, ilmi ve fıkıhı üzerine icma edilmiştir. O bile İbn ‘Adiyy’in dilinden kurtulamadı. Oğlu Hammâd mı kurtulacak? İbn ‘Adiyy’in şu sözü kâle alınmaz. Çünkü onlar (İbn ‘Adiyy gibi hadiscileri kastediyor) sözlerinden de görüldüğü gibi Ebû Hanîfe’nin ve ashabının düşmanları mertebesindeler”.¹²

Hanefîlere göre Hammâd b. Ebû Hanîfe muteber bir İmamdır. İmam Abdulkâdir el-Kuraşî’nin de dediği gibi, İmam oğlu İmamdır. Ebû Hanîfe’nin oğlu, kadı İsmâil b. Hammâd’ın ise babasıdır. Babasından rivayet ettiği hadisler, özellikle bu kitap Ehl-i Rey katında muteberdir. Babasından rivayet ettiği hadislerin bir kısmı İmam Ebû Muhammed el Hârisî’nin topladığı “Müsned”in içinde yer almaktadır.

Hanefî alimlerinden olan büyük Mühaddis Hafız es-Saymerî şöyle diyor:

“Fıkıhı güzel şekilde bilir ve hadis yazardı. Bundan başka üstün tarafı dindarlığı, zühdü va takvasıydı. (Senediyle naklediyor) Fadl b. Dukeyn şöyle dedi: “Hammâd b. Ebû Hanîfe şahitlik için Şerîk b.

¹² Bedruddîn el-Aynî, *Meğâni’l-Ahyâr*, Hammâd b. Ebû Hanîfe’den bahsettiği kısım.

Abdullah'ın yanına gitti. Şerîk onu görüp şöyle dedi: Vallahi sen hem gözünü hem de avretini koruyan iffet sahibi birisin. Hayır sahibi müslümanlardansın."¹³

Hanefî tabakât yazarı İmam Abdulkâdir el-Kuraşî onun hakkında şöyle diyor:

*"Hammâd b. Nu'man, İmam oğlu İmamdır. Babasından fıkıh öğrenmiş ve onun zamanında fetva vermiştir. Ondan oğlu İsmâil fıkıh almıştır. O, Ebû Yûsuf, Muhammed, Zufer ve Hasan b. Ziyâd'la aynı tabakadadır. Üstün verâ sahibidir."*¹⁴

Meşhur tarihçi âlim İbn Hallikân eş-Şâfiî şöyle diyor:

*"Babasının (Ebû Hanîfe'nin) mezhebi üzereydi. Sâlih birisiydi. Hayırseverlikte önde giderdi."*¹⁵

İşte böyle, ilmi ve zühdü ile ün kazanmış Hammâd gibi bir İmam İbn 'Adiyy gibi düşman tavır sergilemekle meşhur olan birisinin sözüne göre gölgede kalmaz.

¹³ es-Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve Ashâbih*, Ebû Hanîfe'nin ashabından bahsettiği kısım.

¹⁴ Abdulkâdir el-Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-Mudiyye*, Hammâd b. Ebî Hanîfe'den bahsettiği kısım.

¹⁵ İbn Hallikân, *Vefayâtu'l-A'yân*, Hammâd b. Ebî Hanîfe'den bahsettiği kısım.

Bedruddîn el-‘Aynî’nin de dediği gibi bu tür şeylere önem verilmez.

Velhasıl: Kitabın senedine söz olamaz. Kitap Hanefî’ler katında oldukça muteber bir kitaptır. Ehl-i Rey Mütakellimlerinin ondan alıntılar yaparak itimad etmeleri, onu şerh etmeleri güneş gibi açıktır. Daha yeni ilm taleb etmeğe başlayan her kes bunu bilir. Allâh’a hamd olsun.

Kitabın Metnine Yönelik Şüpheler

Kitabın metnine yönelik eleştiri ve şüpheler, isnadına yönelik eleştiri ve şüphelerden daha çoktur. Genelde kitabın İmama nisbetinin zayıf olduğu kanaatine gelenler de sırf metne yönelik şüphelerden etkilenerek bu kanaate geliyorlar. Onun için isnad hakkında konuştuğundan sonra metnin içeriğiyle ilgili şüpheleri de ele almakta fayda var.

“Kitabın Uslubunda Zayıflık Var” Şüphesi

Birinci şüphe: “Kitabın üslubunda bir zayıflık söz konusudur. Kelimeleri arasında gramatik bir uyum yoktur. Şöyle ki, kitabın girişindeki bir cümlede şöyle geçiyor:

“أصل التوحيد وما يجب الاعتقاد عليه...”

Bu cümle dil kurallarına aykırıdır ve aslında burada “عليه” yerine “به” olması gerekiyordu.”

Cevap olarak diyorum ki, bu şüphenin sahibi Arapçadan habersiz olmakla beraber bu kitabın şerhinden de habersizdir. Hatta bir tek bu kitabın şerhini okusaydı, orada takdirde olan kelimedenden haberdar olur ve cümlede hiçbir sıkıntı olmadığını anlardı. Şöyle ki, Ebû Hanîfe’nin cümlesindeki “على” kelimesi, şüphe sahibinin zannettiği gibi “الاعتقاد”

kelimesinin kendisiyle müteaddî olduğu harf-i cerr değil, müstakil bir kelimedir. Yani cümlenin takdiri şu şekildedir:

"أصل التوحيد وما يجب أن يُبنى الاعتقاد عليه..."

Yani buradaki "على" harf-i cerri "الاعتقاد" kelimesine değil, takdirdeki "يُبنى" kelimesine müteallikdir. Burada diğer tekdir edilen kelime de "اعتماد" kelimesidir. Bu durumda cümle şu şekilde olur:

"أصل التوحيد وما يجب اعتماد الاعتقاد عليه..."

Bu durumda ise "على" harf-i cerri "اعتماد" kelimesine müteallik olacak ki, Alî b. Sultân el-Kârî de bu kitabı şerh ederken bu takdirden bahsetmektedir.¹⁶

Ayrıca bunun bir yanlış olduğunu tenezzülen kabul etsek bile, bu, kitabın sahibine nisbetinin zayıf olduğuna değil, sahibinin kitapta lehnetmesine, yani dil hatasına yol vermesine delalet eder.

Mesela bizler Hatîb el-Bağdâdî'nin "Târihu Medîneti's-Selâm" kitabına bakarsak, orada onun Ebû Hanîfe'ye şöyle bir cümle nisbet ettiğini görürüz:

"لو أنه حتى يرميه"¹⁷

¹⁶ Alî el-Kârî, *Minahu'r-Ravdi'l-Ezher fî Şerhi'l-Fıkhi'l-Ekber*, Söz konusu kısmın şerhi.

Oysa bu tarz bir cümle doğru bir cümle değildir. Bu sebeple İmam Muhammed Zâhid el-Kevserî, Hatîb'in kitabındaki bu cümleyi garipseyerek "Bunun İbranice mi Süryanice mi olduğunu bilmiyorum" diyor.¹⁸

Yine el-Kevserî'nin aynı yerde söylediği üzere bu sözünü nakleden diğer kaynaklarda, yani ne Amr b. Bahr el-Câhiz'in "el-Beyân ve't-Tebyîn"inde ne Ahmed b. Muhammed b. Abdrabbih'in "el-Akdu'l-Ferîd"inde cümle bu şekilde geçmemektedir.¹⁹ Sonuç olarak bu cümle ya Hatîb'in kendi tasarrufudur, ya da Hatîb'in izniyle olup-olmaması ihtilaflı olsa da, İbn Hayrûn ismi ile meşhur olan Ahmed b. el-Hasan'ın, o kitaba yaptığı ilavelerdendir. Şimdi biz bu kitabın Hatîb'e ait olduğunu inkar mı edelim? Veya evi yandıktan sonra İbn Hayrûn'un kendi nüshasına esaslandığını düşünürsek kitabın İbn Hayrûn'a ait olmasını inkar mı etmemiz gerekir?

¹⁷ "Onu vursa da" demek istenmiş.

¹⁸ Muhammed Zâhid el-Kevserî, *Tenîbu'l-Hatîb alâ mâ Sâkahu fî Tercimeti Ebî Hanîfete mine'l-Ekâzîb*, Ebû Kubeys rivayetinden bahsettiği kısım.

¹⁹ el-Câhiz, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, "Lehn" babı; Ahmed b. Muhammed. b. Abdi Rabbih, *el-'Akdu'l-Ferîd*, "Lehn ve Tashîf" babı.

Burada “Bu tarz kullanış, olayı rivayet edenlerden de sadır olabilir” diye bir itiraza kapı olsa dâhi, yine değişen bir şey olmuyor. Sonuçta şüphe sahiplerinin çerçevesinden bakıldığında bu tarz sakîm bir cümleyi Hatîb’in ya da İbn Hayrûn’un tasvib etmesi düşünülmemelidir.

“Kitap Ayet Ve Hadislerden Yoksundur” Şüphesi

İkinci şüphe: “Kitap ayet ve hadislerden yoksundur. Şöyle ki, kitabın ihtiva ettiği sadece iki ayet söz konusu iken, Hadis namına kitapda hiçbir şey yoktur.”

Bu şüphe, sahibinin ilmi kültürünün ne kadar yoksun olduğunu gösteriyor. Eğer azcık ilmi kültüre sahip olsaydı, kitapdaki ayet ve hadislerin varlığı ve ya yokluğu, yahut azlığı ve ya çokluğu ile kitabın sahibine nisbeti arasında temelli bir bağın olmadığını anlardı.

Cevap olarak diyorum ki, bu şüphe sahibinin mantığına göre Ömer en-Nesefî’nin meşhur “el-‘Akâidu’n-Nesefiyye” metni ona ait değildir. Çünkü o metinde geçen ayetlerin sayısı bir, hadislerin sayısı ise sıfırdır.

Ebû Hanîfe’nin kitabı zaten küçük hacimli bir metinden oluşmaktadır. Küçük hacimli metinlerde konular ayet ve hadislerle desteklenmez, aksine meselenin özeti sunulur. Küçük metinlerin yazılma örfü

budur. Böyle bir nedenden yola çıkarak bir kitabın müellifine nisbetine gölge düşürmeye çalışmak delil fukarasının yapabileceği bir şeydir.

“Kitapda Akaidle İlgisi Olmayan Bölüm Var” Şüphesi

Üçüncü şüphe: “Risalede usuluddin ve akaidle ilgisi olmayan şöyle bir bölüm var:

“Kâsım, Tahir ve İbrâhîm, Allâh Rasûlü’nün –sallallâhu aleyhi ve sellem- oğullarıydı. Fatıma, Rukayye, Zeynep ve Ümmü Kulsûm de Allâh Rasûlü’nün –sallallâhu aleyhi ve sellem- kızlarıydı.”

Bu şüphe de bir önceki şüphe gibi, iddiayla alakası olmayan bir şüphedir. Yani bir kitapta, kitabın konusu haricinde bir şeyin zikredilmesi, o kitabı sahibinin olmaktan çıkarmaz ve böyle bir şey bu makamda asla delil olmaz.

Bizler bu şüphe sahiplerinin sıkıca sarıldığı bazı akaid kitaplarından bu tarz örnekler verebiliriz. Mesela, Selefiler katında pek muteber olan Harb b. İsmâil el-Kirmânî’nin telifi “İcmâ’u’s-Selef fi’l-İ’tikâd” kitabına baktığımızda içeriğinde akaidle alakalı olmayan şeyler görürüz. Örneğin kitabın bir yerinde şöyle der:

“Arapların hakkını, faziletini ve onların İslam’a ilk giren kişiler olduğunu biliyor ve onları seviyoruz. Çünkü Allâh Rasûlü şöyle buyurmuştur: Arapları sevmek iman, onlara nefret etmek ise nifaktır”.²⁰

Şimdi şöyle bir soru soruyoruz: Arapları sevmenin akaidle ne alakası vardır? Ayrıca isnadı zayıf, metni ise uydurma olmaya daha yakın olan bir rivayeti böyle bir şeye, “İmam” diye nitelendirilmiş birisi nasıl delil getirebilir? Arap sevgisini üstün kılan nedir ki? Bizler Peygamberimizi, ashabını ve alimleri Arap oldukları için mi seviyoruz? Yoksa Ebû Cehil, Ebû Leheb ve benzeri Araplardan nefret duyduğumuz için nifaka mı giriyoruz?

Her şey bir tarafa, bir insanın akidesinin sahih olması için Arapları sevmesine ne ihtiyaç var?

Şimdi bizler böyle bir şey zikredildi diye, bu kitabın Harb b. İsmâil el-Kirmânî’ye nisbetini yalanlamalı mıyız?

Allâh’ın Tekliği Aded Yönünden Mi?

Dördüncü şüphe: “Kitapda şöyle bir bölüm geçiyor:

“Allâh aded olarak değil, şeriki olmama yönünden tekdir.”

²⁰ el-Kirmânî, *İcma’u’s-Selef fi’l-İ’tikâd*, Arapların üstünlüğünden bahsettiği kısım.

Bu bölüm ise doğru itikada terstir. Şöyle ki, Allâh'ın tekliği hem adet yönünden, yani kendi gibi ikinci bir varlık olmaması yönünden, hem de şeriki olmaması yönündendir. Fakat risalede geçen bu ifade, Allâh'ın tekliğini, Ondan başka kendisi gibi ikinci birisinin olmadığı manasına değil, sadece ikinci manaya hasrediyor.”

Bu şüphe, sahibinin Arapça yazılmış basit bir risaleyi anlamaktan ne kadar aciz ne kadar cahil— olduğunu gösteriyor. Eğer bu kişi, sadece açıp Molla Alî el-Kârî'nin, “el-Fıkhü'l-Ekber” kitabına yazdığı şerhini okusaydı, böyle cahilce bir söz söylemezdi.

İmam Ebû Hanîfe, “Allâh aded olarak değil” derken, Onun kendisi gibi ikinci bir varlık olmayacağı manasını inkar ederek bunu söylemiyor. Böyle bir şeyi hiçbir müslüman söyleyemez. İmamın kastı şudur: Biz “Allâh vahiddir” dediğimiz zaman, aded olan vahidi kastetmiyoruz. Çünkü aded olan vahidden sonra onun gibi diğer bir aded gelebiliyor. Veya aded olan vahid çoğaltılabilir. Yani birkaç vahid yapıla biliyor. Fakat Allâh'ın vahid olması bu manada değil. Bu nedenledir ki, Alî el-Kârî, İmam Ebû Hanîfe'nin bu sözünü şerh

ederken أي لا يكون بعده أحد “Yani ondan sonra birisi gelemmez” diye izah veriyor.²¹

Allame Kemâluddîn Ahmed b. el-Hasan el-Beyâdî’nin de İmamın bu sözünü açıklarken belirttiği gibi, aded yönünden teklik yüce Allâh’a has birşey değil.²²

İmam Ebû Şekûr es-Sâlimî ise bu konuda şöyle diyor:

“Allâh sıfatlarıyla müteferriiddir (tekdir), bu konuda ona ortak, onunla aynı hiçbir şey yoktur. Çünkü onun sıfatları ezelîdir. Ondan başkasının sıfatlarıysa mahluktur. Mahluk ise ezelî olanla aynı olamaz. Bu yüzden bizler “Allâh tekdir, fakat bu teklik aded yönünden ve aded cinsinden değil” diyoruz. Çünkü onun bir cinsi yoktur ki, bir başkası da ona eklenerek o cinsten sayılsın. Tekliği aded yönünden de değil, çünkü onun ikincisi yoktur. Böylece Allâh’ın cinsi ve nevi olmadan tek ve müteferrid olduğu sabit oluyor.”²³

²¹ Alî el-Kârî, *Minahu’r-Ravdi’l-Ezhar fî Şerhi’l-Fıkhi’l-Ekber*, Söz konusu kısmın şerhi.

²² el-Beyâdî, *İşârâtu’l-Merâm min ‘İbârâti’l-İmâm*, İkinci bab, zâtî sıfatlar kısmı.

²³ Ebû Şekûr es-Sâlimî, *et-Temhîd fî Beyâni’t-Tevhîd*, “Zıd ve ortak” kısmı.

Gördüğünüz gibi İmamın bu sözü, aslında Allâh'ın kendinden başka bir ilah olamayacağı manasındadır. Fakat taassupla cehalet bir araya geldiğinde, sahibini bu şüphe sahibinin düştüğü duruma düşürüyor.

Bazı Konuların Ortaya Çıkma Dönemi

Beşinci şüphe: “Bu kitapta Ebû Hanîfe’den sonraki dönemlerde ortaya çıkmış itikadi konulara yer verilmiş. Bu konular şunlardır:

Birinci konu: Sıfatların taksimi. Bu konuda kitapda şöyle geçiyor:

“Allâh ezelden beri isimleriyle, zati ve fiili sıfatlarıyladır. Zati sıfatları hayat, kudret, ilim, kelim, işitmek, görmek ve iradedir. Fiili sıfatları ise yaratma, rızık verme, icad etmek, kurmak ve fiilerle ilgili diğer sıfatlardır.”

Bu bölüm iki yönden risalenin Ebû Hanîfe’nin olmadığını gösteriyor:

1. Sıfatların zati ve fiili olarak iki kısma bölünmesi. Herkesçe malumdur ki, Ebû Hanîfe ilk dönem alimlerinden. Onun zamanında sıfatlar böyle iki kısma bölünmüyordu. Bilakis bu taksim, sonraki asırlarda kelamcı ve felsefecilerin icadı olan bir taksimdir. Selefin akidesini nakleden kitaplara

baktığımız zaman onların sıfatları böyle taksime tabi tutmadan serdettiklerini görüyoruz.

2. Burada zati sıfatlar yedi olarak zikrediliyor. Bu ise tıpkı sonraki kelamcıların kitaplarındaki bölüğe harfen uymaktadır. Tüm bunlar ise onu gösteriyor ki, bu risale sonraki dönemlerde kaleme alınmıştır. Aksi halde Ebû Hanîfe böyle bir risale yazmıştır da bu risale onun ashabından saklı mı kalmış ki, sonraki dönemde Eş'arî ve Mâtürîdî'ler tarafından ortaya çıkarılmıştır?

İkinci konu: Lafzın mahluk olması meselesi. Bu konuda kitapda şöyle geçmektedir:

“Kur'ânı lafzetmemiz/okumamız mahluktur”.

Bu kısım da iki yönden kitabın Ebû Hanîfe'ye aid olmadığını gösteriyor:

1. Bu konuda tartışma, Ebû Hanîfe'den sonraki dönemde, yani “Halku'l-Kur'ân” fitnesinden sonra ortaya çıkmıştır. Bu meselede ilk konuşan Bîşr el-Merîsî, konuyu meşhur hale getiren ise el-Hüseyin el-Kerâbîsî olmuştur.

2. Lafzı mahluk saymak İmamlar tarafından Cehmîlik diye vasfedilmiştir. Bu İmam eş-Şâfiî ve İmam Ahmed'ten açıkça gelmiştir.

Üçüncü konu: Kitapta şöyle bir bölüm geçiyor:

“Kur’ân Allâh’ın kelimadır ve kadimdir”.

Bu söz de kitabın İmam Ebû Hanîfe’ye aid olmadığını gösteriyor. Zira İbn Teymiyye’nin de söylediği gibi, ne Sahabe’den, ne Tabiûn’dan, ne de dört İmamdan hiçbirisi Kur’âna ne kadim, ne de mahluk dememiştir. Bunu ilk söyleyen Abdullah b. Sa’îd b. Küllâb’dır.

Dördüncü konu: Kitapta şöyle bir bölüm var:

“Allâh harfler ve aletler olmadan konuşur. Harfler mahluktur”.

Bu söz de kitabın Ebû Hanîfe’nin kaleminden çıkmadığını gösteriyor. Zira bu konu da sonraki dönemlerde ortaya çıkmıştır. Bu konuda İmam eş-Şâfiî’den *“Bizler harflerin mahluk olduğunu demiyoruz. Yahudiler böyle demekle ilk helak olmuş toplumdur. Kim harflerden herhangi bir harfin mahluk olduğunu derse Kur’ân’ın mahluk olduğunu söylemiş olur”* dediği gelmiştir.

Allâh’ın harf ve seslerle konuşması, Ebû Hanîfe’den öncekilerin ve sonrakilerin görüşüdür. Aynı şekilde bu Ebû Hanîfe’nin de görüşüdür. Zira İmam et-Tahâvî de kendi akaidinde bunu İmam Ebû Hanîfe’den naklediyor.

Beşinci konu: Kitapta şöyle bir bölüm var:

“Allâh eşyalara benzemeyen birşeydir. Şey sözünün manası, cism, cevher ve araz olmadan Allâh’ın varlığının isbatıdır”

Bu istilahlar da sonraki dönemde ortaya çıktığı için Ebû Hanîfe’nin böyle birşey söylemesi imkansızdır.

Altıncı konu: Kitapta Allâh’ın ahirette görüleceği söylenirken, bunun mesafesiz ve cihetsiz olacağı söyleniyor. Bu ise Mâturîdî ve Eş’arî’lerin görüşüdür. Bu akla da muhaliftir. Zira gözle görülen birşeyin mukabele ve cihet olmadan gözükmesi imkansızdır.

Yedinci konu: Kitapta böyle bir bölüm var:

“Allâh’ın kullara yakınlığı ve ya uzaklığı mesafenin uzunluğu ve ya kısalığı manasında değil. Burada kastedilen Allâh’ın kullarına lütfu ve ya onlardan manen uzaklaşmasıdır”.

Bu da doğru inanca aykırı birşeydir. Zira yüce Allâh ***“Kullarım beni sana sorarlarsa de ki ben onlara yakınam”*** buyuruyor.

Ayrıca Allâh semada olduğu için, Onunla kulları arasındaki yakınlık da mesafesiz düşünülemez. (Şüpheler bitti)

Bu şüphelere cevabım şu şekildedir:

Konuların Ebû Hanîfe’den Sonra Ortaya Çıkması İddiası

İddiaları teker teker ele almadan önce bu şüphedeki istidlal tarzının ne kadar cahilce bir istidlal tarzı olduğuna dikkat çekeyim:

Bir konunun “ilk defa falan zamanda çıkması”nı sadece bir iddia olarak söylemek, o zamandan önce var olan bir kitapta geçmesini asılsız yapan bir argüman değildir, olamaz. Soruyoruz: bir şeyin “ilk çıkan” olması için kriter nedir? Burada tek verile bilicek cevap, o konunun daha önce konuşulmuş olmamasıdır. Peki, daha önce o konuda konuşulduğu ortaya çıkarsa, bu neyi iptal eder? Burada da iki cevap verilebilir:

1. Daha önce konuşulduğunu gösteren kaynağı.
2. O konunun daha önce konuşulmayan konu olmasını.

Birinci cevap geçerli olamaz, çünkü zaman itibarı ile bir konunun “ilk çıkan” konu olması için herhangi bir zaman özel değildir. Eğer Ebû Hanîfe’ye kadar o konularda konuşulmaması, Ebû Hanîfe’nin o konuda konuşamayacağını gerektiriyorsa, o zaman o konu hakta şüphe sahiplerine göre ilk konuşanın da o konu hakta konuşamayacağını söylemeliyiz. Çünkü ilk konuşan odursa, ona kadar kimse o konuda konuşmamıştır. Böylece “ilk çıkan şey” diye birşey kalmaz.

Bundan da anlıyoruz ki, iptal olacak şey, ikinci maddenin kendisidir. Yani o konunun daha önce konuşulmayan konu olması iddiası. Kaynağın iptalı ise ilave bir delile muhtaçdır.

Ebû Hanîfe'nin İtikadını Belirlemede Selefi Kitapların Ve Selefi İtikadın Referans Gösterilmesi

Karşı tarafın istidlal tarzını yamultan diğer bir nokta da, Ebû Hanîfe'nin görüşlerini belirlemede Selefi ekolün kitaplarının referans gösterilmesidir. Yani Ebû Hanîfe ilk başta Selefileştiriliyor, daha sonra kitaplarının onun olmadığı iddiası ileri sürülüyor. Oysa Selefi itikadın ilkin dönem şah eserlerine baktığımızda, o kitapların Ebû Hanîfe'yi değil Selefi saymadığını, hatta bidatla suçladığını görüyoruz.

Bu şüphe sahibinin “Selefin akidesini nakleden kitaplar” diye vafsettiği kitaplar, Harb b. İsmâil el-Kirmaninin “İcmâ'u's-Selef fi'l-İ'tikâd”, Osman b. Saîd ed-Dârimî'nin “en-Nakdu alâ Bişr”, Abdullah b. Ahmed'in “es-Sunne” ve benzeri ilk dönem tecsim ehlinin kaleme aldığı kitaplardır. Peki bu kitaplara göre Ebû Hanîfe kimdir? Hep beraber görelim:

Şüphe sahibine göre selefin itikadını nakleden ilk dönem eserlerden biri de, Ahmed b. Hanbel'in öğrencisi olan Harb b. İsmâil el-Kirmânî'nin “İcmâ'u's-Selef fi'l-

İ'tikâd" kitabıdır. Harb el- Kirmânî bu kitabında İmam Ebû Hanîfe ve ashabı hakkında şunları söylüyor:

"Rey ashabı dalalet sahibi bidatçılardır. Onlar sünnet ve eserin düşmanlarıdır. Dini reyden, kıyasdan ve istihsandan ibaret görürler. Hadisleri iptal eder, Allâh Rasûlü'nün -aleyhisselatu vesselam- sözünü bir kenara atar, Ebû Hanîfe ve onun görüşünde olanları İmam kabul eder, onların diniyle gider ve görüşlerini benimserler. Bunu söyleyenden ve bu görüşte olandan daha açık dalalette kim var? Allâh Rasûlü ve ashabının görüşünü terk ediyor, Ebû Hanîfe ve ashabının görüşünü kabul ediyor. Bu azgınlık, tüğyan ve inkar olarak yeterlidir!"²⁴

Abdullah b. Ahmede gelince, onun Ebû Hanîfe'nin zemmi için kitabında özel bölüm açması gayet meşhur bir şeydir. Bakalım Selef nezdinde (!) Ebû Hanîfe kimmiş:

Abdullah b. Ahmed açtığı bu özel bölümde Ebû Hanîfe hakkında "Selefin görüşü"nü şu şekilde aktarıyor:

²⁴ el-Kirmânî, *İcmâu's-Selef fi'l-İ'tikâd*, Rey ehlinde bahsettiği kısım.

“Ebû Hanîfe Cehmî olarak öldü!... Ebû Hanîfe Cehm b. Safvân’ın itikadı üzereydi!...”²⁵

Bu iki sözü utanmadan Ebû Yûsuf’a nisbet ediyorlar. Devam edelim:

“Ebû Hanîfe Murciydi... İlk defa “Kur’ân mahluktur” sözünü söyleyen Ebû Hanîfe’dir... Ebû Hanîfe Cehm’in Horasan’dan gelen kitaplarıyla amel ederdi... Ebû Hanîfe Kur’ân’ı mahluk görse de takiyye yapmıştır...”²⁶

“Şeyhi Hammâd, İbn ‘Uyeyne’ye demiş ki, “Git o kafir Ebû Hanîfe’ye de ki, eğer Kur’ân’a mahluk diyorsan bize yaklaşma”.”²⁷

Evet aynen böyle (!) Hammâd daha Ebû Hanîfe’nin öyle söyleyip söylemediğini bilmiyor, ama yine de ona kafir diyor. Tabii ki, Hammâd b. Ebî Süleymân, yalancıların ona nisbet ettiği şeylerden münezzehtir. Devam edelim:

“Hammâd, Ebû Hanîfe’yi Kur’ân’a mahluk demesinden dolayı kafir ve zındık diye isimlendiriyor.”²⁸

²⁵ Abdullah b. Ahmed, *es-Sunne*, İmam Ebû Hanîfe hakkında babasından ve bazı meşayihinden rivayetler naklettiği kısım.

²⁶ Aynı kaynak.

²⁷ Aynı kaynak.

Ve daha burada zikretmek istemediğim epey zemm ve teşnî..²⁹

Şimdi her hangi bir kelami terakki söz konusu iken, bu tarz kuru taasupla yazılmış kitaplara nasıl itibar edilir? Hali bu olan kitaplara güvenen birisi, Ebû Hanîfe'nin itikadıyla kendi selefinin itikadının aynı olduğunu nasıl iddia edebiliyor?! Onun selefi mi Ebû Hanîfe hakkında doğruyu söylüyor, yoksa kendisi mi Ebû Hanîfe'nin itikadından cahil?

Kendi görüşlerinden başkasını mahiyetine varmadan Cehmîlik, zındıklık ve küfür addeden bu kitaplar herhangi itikadi bir konuda başkalarının hangi bölgeye gittiğini nasıl sunabilir? Bu kitaplardan böyle bir şey beklenir mi? Tabii ki, hayır!

Bu iki hususu zikrettikten sonra tüm zikredilen yedi konuda “bu mesele Ebû Hanîfe'den sonra ortaya çıkmıştır” iddialarının asılsız olduğunu anlamış olduk. Aynı şekilde bu konulardan beşinci konu hakkında da ayrıca konuşmaya gerek kalmadığını anlamış olduk. Onun için şimdi, beşinci konudan başka getirilen şüphelerin diğer taraflarını ele almak yeterli olacaktır.

²⁸ Aynı kaynak.

²⁹ Aynı kaynak.

Sıfatların Taksimi Meselesi

Ebû Hanîfe'nin bu kitabında geçen bölğü ve sıfat sayısının sonraki döneme ait Mâturîdî ve Eş'arî alimlerinin kitabında yer almasının bunun sonraki dönemde yaşayan birilerinin uydurduğunu göstermesi iddiasına gelince, ilim adına konuşan birisi nasıl böyle saçma bir şey söyler anlamakta zorlanıyoruz. Neden sonraki döneme ait kelim kitaplarında geçen bu bölüğün aslı Ebû Hanîfe'nin kitabı olmasın? Buna engel olan nedir?

Meğer akıl ve insaf sahibinin yapması gereken, zaman itibarıyla önce yazılmış bir kitabı, zaman itibarıyla ondan sonra yazılmış kitaplara göre değerlendirmek yerine, sonradan yazılmış kitapları, önceden yazılan kitaba göre değerlendirip, aradaki benzerliğin aslını önceden yazılmış kitaba nisbet etmek değil mi?

Özellikle karşı tarafın önder selef olarak gördüğü kişilerin kitaplarında Ebû Hanîfe'nin bid'at ve dalalet sahibi olarak vasfedilmesi, onun sonraki dönem Mâturîdî ve Eş'arî'lerden olan "bidat ehli" için İmam olmasını gerektirmez mi?

Lafzın mahluk olması meselesi

Şüphe sahipleri, Ebû Hanîfe'nin itikadını belirtmede kendi seleflerinin nakillerini esas almaları sebebiyle, bu

konunun aslı olan “Halku’l-Kur’ân” meselesinde de onların seleflerinin kendi kitaplarına bakmamızda fayda vardır.

Şimdi bizler bu şüphe sahiplerinin önder selef olarak kabul ettikleri İmamlarına Ebû Hanîfe’nin Kur’ân konusundaki itikadını soruyoruz ve görüyoruz ki, İmamlarının bu konuda cevapları şu şekildedir: “İlk defa “Kur’ân mahluktur” söyleyen Ebû Hanîfe oldu.”

Bu cevabı bize Abdullah b. Ahmed veriyor ve bunu Ebû Yûsufa zûlm olarak “Abdurrahman b. İshâk → Hasan b. Ebî Mâlik → Ebû Yûsuf” isnadıyla nisbet ediyor.³⁰

Kitabı tahkik eden Muhammed b. Sa’îd el-Kahtânî, isnaddaki Abdurrahman b. İshâk’ın tercümesine raslamadığını söylüyor. Burada şöyle bir sonuç ortaya çıkıyor:

Ya Abdullah b. Ahmed, Ebû Hanîfe aleyhine taassubu ve kini sebebiyle mechul birisinin rivayetine itibar ederek böyle bir şeyi akaid kitabı olarak karaladığı müsveddeye almış, ya da bu kişi, kitabın muhakkikine mechul kalsa da, Abdullah’ın güvenip itibar ettiği birisidir.

³⁰ Aynı kaynak.

Her iki halde Abdullah b. Ahmed, İmam Ebû Hanîfe'nin bu konuda ilk konuşan kişi olduğuna inanıyor. Çünkü inanmasaydı, böyle bir yalanı kitabına almazdı.

Ayrıca kitabın diğer bölümünde babasından, yani İmam Ahmed b. Hanbel'den şöyle naklediyor:

*“Babamı (Ahmed b. Hanbeli) şöyle söylerken duydum: Öyle zann ediyorum ki, Ebû Hanîfe “İzzet sahibi Rabbin onların vâsfettiği şeylerden münezzehtir” ayetine mahluk dediği için tevbeye davet edilmiştir.”*³¹

Buradan da açık aydın, Ebû Hanîfe'nin lafız olarak o ayeti mahluk gördüğü Abdullah'ın rivayetince bizzat Ahmed b. Hanbel tarafından tescillenmiş oluyor.

Burada “Ahmed b. Hanbel, “zann ediyorum” dediği için, bu konuda emin olmamıştır” gibi bir olasılıktan söz edilemez. Çünkü, İmam Ahmed'in emin olmadığı, Ebû Hanîfe'nin bizzat hangi ayete mahluk demesidir.

Ayrıca bu konuda sadece zannettiğini kabul etsek bile, bu konunun iddia sahiplerinin söylediği gibi Ebû Hanîfe'den sonraki dönemde çıkması tezi çürüyor. Çünkü bu konu Ebû Hanîfe'den sonra çıkmış olsaydı, (ki, burada özellikle belli bir ayetin mahluk olmasından söz

³¹ Aynı kaynak.

edildiği için, konunun bizzat lafızla ilgili olduğu anlaşılıyor) Ahmed b. Hanbel bu konuda zanla bile konuşmaz, böyle bir şeyden haberdar olduğu için onu zanla da olsa Ebû Hanîfe'ye nisbet etmezdi.

Bundan başka bu tahrif edilmiş rivayetin sahih versiyonunda bu söz "İlk defa "Kur'ân mahluk değil" söyleyen kişi Ebû Hanîfedir" şeklinde geçiyor. Bunu Vakî' ismiyle meşhur olan Muhammed b. Halef b. Hayyân "Ahbâru'l-Kudât" eserinde Ebû Ya'kûb Lulu yoluyla yine Abdurrahman b. İshâk → Hasan b. Ebî Mâlik → Ebû Yûsuf" isnadıyla rivayet ediyor.³²

Sonuç olarak ister Vakî'nin rivayet ettiği gerçek, isterse de Abdullah'ın rivayet ettiği tahrif edilmiş versiyon, Ebû Hanîfe'nin bu konuda (lafz konusunun aslı olan Halku'l-Kur'ân konusunda) ilk konuşan veya ilk konuşanlardan olduğunu söylüyor. Muhalliflerin selef ulemasının en önderlerinden addettikleri Abdullah b. Ahmed de bunu kabul ediyor. Hatta Ahmed b. Hanbel'den bile bunu rivayet ediyor. Yukarıda belirttiğimiz gibi bu konu Ebû Hanîfe'den sonra çıkmış olsaydı, ne Ahmed b. Hanbel (tabii oğlunun babasına nisbet ettiği şeyi sahih addedersek) bu konuda zanla da olsa konuşurdu, ne de Abdullah b. Ahmed bunu kitabına alırdı.

³² Vakî', *Ahbâru'l-Kudât*, Ebû Yûsuf'tan bahsettiği kısım.

Bilinmesi gerekiyor ki, “Halk’ul-Kur’ân” fitnesi Abbasi halifesi el-Memunun zamanında çıksa da, bu itikad Ebû Hanîfe’nin zamanında da vardı. Şöyle ki, bu deymi Müslümanlar arasında ilk söyleyen, hicri 105. yılda Kufede ölen el-Ca’d b. Dirhem’dir.³³ Ondan bu görüşü alan da hicri 128. yılda ölen Cehm b. Safvân’dır.

Hal böyle olunca, Ebû Hanîfe’nin zamanında var olan bir itikad hakkında Ebû Hanîfe gibi kelimacı bir İmamın, lafz ve benzeri tafsilata girmesine hiçbir şey engel değildir.

Bu görüşün “Halkul-Kur’ân” fitnesinden sonra ortaya çıktığını söyleyenlerin elinde kesinleşmiş hiçbir delil yoktur. Sadece el-Kerâbîsî ile Ahmed b. Hanbel arasında çıkan probleme dayanarak bu görüşün o dönemde ortaya çıktığını söylüyorlar. Peki, bu konuda el-Kerâbîsî ile Ahmed b. Hanbel arasında problemin çıkması, bu konuda ilk konuşanın el-Kerâbîsî olmasına açık bir delil midir? Tabii ki hayır.

Nasıl ki, “Halkul-Kur’ân” itikadının el-Memûn’un zamanında iştihar etmesi, bu itikadın önceden olmadığına delalet etmez –ki, muhalifler de bu itikadın el-Ca’d b. Dirhem’den Cehm b. Safvân’a geçtiğini söylüyorlar ve her iki isim el-Memûn döneminden çok

³³ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, el-Ca’d b. Dirhem’den bahsettiği kısım.

Önce yaşamış isimlerdir- aynı şekilde problemin sırf Ahmed b. Hanbel’le ortaya çıkması nedeniyle el-Kerâbîs’in isminin öne çıkması, bu konuda ilk konuşanın o olduğu anlamına gelmez.

Ayriyeten Ebû Hanîfe’nin kitaplarına yönelik şüphe saçan bu iki yazarın bu konuyu kimin icad ettiği yönündeki farklı “tez”leri, onların bu konuda kesin bir bilgiye değil, zanna dayalı konuştuklarının en büyük delilidir. Şöyle ki, Muhammed b. Abdurrahman el-Humeyyis, lafız konusunu ilk defa el-Kerâbîs’inin çıkardığını³⁴, Abdulaziz el-Humeydî ise bu konuyu ilk çıkaranın Bişr el-Merîsî olduğunu söylüyor.³⁵

Sonuç olarak Abdullah b. Ahmed’in sorumuza verdiği cevap şu şekildedir: “İlk defa Kur’ân’ın mahluk olduğu bidatı yönünde konuşan Ebû Hanîfe’dir.”

İmam eş-Şâfiî ile İmam Ahmed’in bu sözü söyleyenlere şiddetle karşı çıkmalarına gelince, bu şey Ebû Hanîfe’nin konu hakkındaki görüşünü belirleyici bir unsur asla olamaz. Mesela, İmam Ebû Hanîfe’nin iman konusunda bu iki İmamdan farklı düşündüğünü, bu iki

³⁴ el-Humeyyis, *Usûluddîn ‘inde’l-İmâm Ebû Hanîfe*, Kitapta izlediği methodan bahsettiği kısım.

³⁵ el-Humeydî, *Berâetu’l-Eimmeti’l-Erba’a*, İmamın “el-Fıkhü’l-Ekber” kitabından bahsettiği kısım.

İmamın da (ve ya en azından İmam Ahmed'in) amelleri imandan saymayanlar hakkında şiddetli sözleri karşı tarafa da yabancı değildir. Şimdi biz onların bu tutumlarını İmam Ebû Hanîfe'nin itikadını belirlemek için nasıl ölçü alabiliriz? Bu işin birinci tarafıydı.

İmam eş-Şâfiî'nin Kur'ân'ı lafzetmenin mahluk olduğunu diyene Cehmî demesine gelince, bunu ondan isnadıyla el-Lâlekâî rivayet ediyor. O ise bu konuda bidat itikadı müdafaa edenlerden olduğu için, bu konuda yaptığı rivayetler Ehl-i Sünnet katında delil olamaz. Ayrıca isnaddaki Ahmed b. Yûsuf eş-Şêlencî'nin kimliği hakkında bir bilgi bulamadım.

İmam Ahmed'e gelince, onun bu konudaki şiddetinin neden kaynaklandığını hafız ez-Zehebî şöyle açıklıyor:

“Şüphe yok ki, el-Kerâbisî'nin icat ettiği ve tahrir ettiği lafz konusu, yani Kur'ân-ı Kerîm'i lafzedip okumamızın mahluk olması fikri hak fikirdir. Fakat Ebû Abdullah (İmam Ahmed) bunu “Kur'ân mahluktur” inancına yol açmaması için inkar etti.”³⁶

Gördüğümüz gibi İmam Ahmed'in bu inanca itiraz etmesi, bizatihi konunun kendinden değil de yol

³⁶ ez-Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, el-Kerâbisî'nin hayatından bahsettiği kısım.

açabileceği inançtan kaynaklanıyor ve ez-Zehebî'nin de itiraf ettiği gibi el-Kerâbîsî bu konuda haklıydı. Öyleyse bu haklı inancı Ebû Hanîfe gibi bir İmama nisbet etmeye ne engel olabilir?

Kendisinden alıntı yapmışken, yukarıda verdiğim açıklamalar nedeniyle ez-Zehebî'nin bu konunun mücidi olarak el-Kerâbîsî'nin ismini vermesinin de hakikati yansıtmadığını belirtmekte fayda vardır.

Diğer konuya geçmeden belirteyim ki, el-Humeyyis, İmam Ebû Hanîfe'nin söz konusu kitabında, et-Tahâvî'nin İmam'dan naklettiği şeylere “muhalif” konulardan bahsederken, bu konuyu da zikretmektedir.³⁷ Genel olarak bu “muhalif” konular dört konudur:

1 “Yüce Allâh, Mûsâ ile kendi ezeli sıfatı olan Kelam sıfatıyla konuşmuştur”.

2 “Allâh, konuşma aletleri ve harfler olmadan konuşmuştur”. Humeyyis'e göre bu iki cümle nefsi kelam “bidatine” götürüyor. Yazar iddia ediyor ki, şu sözlere göre okuduğumuz Kur'ân aynı nefsi anlamdan ibarettir. Bu “bidatı” ise ilk defa İbn Küllâb icat etmiştir.

³⁷ el-Humeyyis, *Usûluddîn 'inde'l-İmâm Ebû Hanîfe*, Kitapda izlediği metoddan bahsettiği kısım.

3 “Kur’ân-ı Kerîmi lafz etmemiz, okumamız mahluktur”. Humeyyise göre bu lafz “bidat”ine götürüyor ki, onu da ilk defa Ahmed b. Hanbel’in zamanında el-Kerâbisî icat etmiştir.

4 “Allah ahirette görülerken mahlukatla arasında bir mesafe olmayacaktır”. Humeyyise göre bu kural Allâh’ın görülmeceğini söylüyor.

Evet, iddia sahibine göre bu sözler İmam et-Tahâvî’nin risalesine ve diğer selefi kitaplara muhalif olduğu için demek ki, başkaları tarafından eklenmiştir.³⁸

Diyorum ki, Humeyyis’in iddiasına göre bu dört nokta, hem İmam et-Tahâvî’nin risalesine, hem de selefi kitaplara muhaliftir. Selefi kitaplar derken el-Kirmânî’nin “İcmâ’u’s-Selef fi’l-İ’tikâd”, Abdullah b. Ahmed’in “es-Sunne”, ed-Dârimî’nin “Reddiye”si ve benzeri kitapları kast ediyorsa, Ebû Hanîfe’nin kitaplarının o kitaplara muhalif olmasından daha doğal birşey olamaz. Eğer Humeyyis, Ebû Hanîfe’nin kitaplarının o kitaplara muhalif olmasından endişeliyse, hatırlatmak gerekir ki, o kitaplara göre Ebû Hanîfe ve ashabı dalalet ehliendir. Hatta el-Kirmânî bunu kendi kitabında açıkça ifade ediyor. Abdullah b. Ahmed de Ebû Hanîfe’nin zemmi hususunda özel bab açmıştır. Şimdi doğru olan hangisi? Ebû Hanîfe’nin itikadını öğrenmek

³⁸ Aynı kaynak.

için bu tarz kitaplara baş vuran el-Humeyyis mi? Yoksa Ebû Hanîfe'yi işareten veya açıkça zemmeden o kitap sahipleri mi? El-Humeyyis o kitaplara tam itimad edememiş mi yoksa?

İmam et-Tahâvî'nin risalesine muhalif olması iddiasına gelince bu açık bir yalıdır. Soruyorum: Bu dört nokta et-Tahâvî'nin risalesinin hangi bölümüne mühaliftir? İmam et-Tahâvî kendi risalesinde Allâh'ın Kelam sıfatının ezeli olmadığı, Allâh'ın harf ve aletlerle konuştuğunu, Kur'ân-ı Kerîm'i okumamızın mahluk değil ezeli olduğunu, Allâh'ın ahirette mesafe ile görüleceğini mi söylüyor? Nerede muhalefet? Nerede zıddiyet? Böyle bir yalanı uydurmanın amacı ne? Dileyenin 10 dakikada okuyup bitirebileceği bir risale hakkında bu tarz yalana risk etmek ne tür bir "cesaret" talep eder?

İşin aslına gelince, bu iddia el-Humeyyis'in saysız cehaletinden sadece birisidir. İmam et-Tahâvî'nin risalesinde bu noktaların zikredilmemesi, asla muhalefet sayılmaz. Muhalefet, "el-Fıkhu'l-Ekber" kitabında söylenenlerin aksi söylendiği zaman oluyor. Bu nokta akli-selim herkesin anlayacağı bir gerçektir.

Sahabeden Ve Tâbi'ûndan Kimsenin "Kur'ân Allâh'ın Kelamıdır Ve Kadimdir" Dememesi, Bunu İlk Söyleyenin İbnu'l-Küllâb Olması İddiası

İnsanın sâiki cehalet olduktan sonra söylediği her sözü aleyhine oluyor. Allâh aşkına söyleyin, "Kur'ân Allâh'ın kelamıdır ve kadimdir" sözü ile "Kur'ân Allâh'ın kelamıdır ve mahluk değildir" sözü arasında ne gibi fark vardır? Evet, hiçbir fark yoktur. Her iki lafız ne Sahabe'den ne de Tâbiûn'dan sahih bir yolla varid olmamıştır. Her iki lafız da Allâh'ın kelamı olan Kur'ân'ın mahluk olmadığına delalet ediyor.

Eğer Sahabe ve Tâbiûn'dan kimsenin bu lafzı söylememesi o lafzın batıl olmasına delalet ediyorsa, o zaman İmam Ahmed batıl bir görüşü savunduğu için kırbaçla dövülmüştür. Çünkü Kur'ân'ın mahluk olmadığını da açık şekilde Sahabe'den kimse söylememiştir. Tâbiûn'a gelince bunu ilk söyleyenin Ebû Hanîfe olduğu yönünde rivayeti zikrettik.

Eğer şüphe sahipleri "Bunu Sahabeden ve Tâbiûn'dan kimse söylememiş" sözüyle bu sözün batıl olmasına değil, bilakis hakk olmasına, fakat zaman itibarı ile Ebû Hanîfe'nin bunu ilk söyleyen olamayacağına ima ediyorlarsa, bu noktayı zaten önceden çürüttük. Ayrıca eğer Ebû Hanîfe'ye kadar bu lafzın söylenmemesi Ebû Hanîfe'nin bu konuda konuşamayacağını gerektiriyorsa, o zaman İbnu'l-

Küllâb'a kadar da bu lafzın söylenmemesi, onun da bu konuda konuşamayacağını gerektirmeli değil miydi?

“Allâh Harfler Ve Aletler Olmadan Konuşur. Harfler Mahluktur” Demek Yanlış Mıdır?

Şüphe sahibi bu iddiasını ileri sürürken İmam eş-Şâfiî'nin şöyle dediğini iddia etmiş:

“Bizler harflerin mahluk olduğunu demiyoruz. Yahudiler böyle demekle ilk helak olmuş toplumdur. Kim harflerden herhangi bir harfin mahluk olduğunu derse Kur'ânın mahluk olduğunu söylemiş olur.”

Şüphe sahibinin bu sözü nereden aldığını bilmemiz için verdiği kaynağa baktığımızda iki kaynak zikrettiğini görüyoruz. Bunlardan birincisi Abdulkadir el-Geylânî'nin “el-Ğunye li Tâlibî Tarîki'l-Hakk” kitabı, bir diğeri de el-Âlûsî'nin “Celâu'l-Ayneyn” eseridir. Tabii el-Geylânî bu sözü İmam eş-Şâfiî'den birbaşa isnadsız, asılsız şekilde rivayet etmiştir.³⁹ Aynı şeyleri el-Geylânî'den harfiyle

³⁹ el-Geylânî, *el-Ğunye li Tâlibî Tarîki'l-Hakk*, “Alfabenin mahluk olmaması” faslı.

kitabının ismini de vererek el- Âlûsî kendi kitabında nakletmiştir.⁴⁰

İşte böyle, bir kitap hakkında konuşurken isnadı hakkında birşeyler söyleyerek isnadın kendisi için önemli olduğuna ima eden Selefi el-Humeydî, İmam eş-Şâfiî'den isnadsız şekilde nakledilmiş bir sözü raddiye makamında hüccet olarak naklediyor. Utanmıyorsan dilediğini yap.

Daha sonra şüphe sahibi, Allâh'ın harf ve seslerle konuşmasının, Ebû Hanîfe'den öncekilerin ve sonrakilerin görüşü olduğunu iddia ediyor. Hatta bu görüşün Ebû Hanîfe'nin de görüşü olduğunu söylüyor ve bunu ondan İmam et-Tahâvî'nin kendi risalesinde İmam Ebû Hanîfe'den naklettiğini söylüyor ve et-Tahâvîden şu sözleri naklediyor:

“Kur’ân Allâh’ın kelmamıdır. Keyfiyyet olmadan söz olarak Ondan ortaya çıkmış, onu Peygamber’ine vahiy olarak nazil etmiştir. Müminler de onun bu vasıflarla hakk olduğuna iman etmiş, yakîn bir bilgi ile onun gerçekten Allâh’ın kelmamı olduğuna, insanların kelmamı gibi mahluk olmadığına iman etmişler.”

⁴⁰ el-Âlûsî, *Celâu’l-‘Ayneyn*, “Hevâdis ve Allâh’ın Kelmamı” meselesi, “Ehl’i Hadîs’in Mezhebi” faslı.

Her zaman demişimdir ki, bizim dramımız, mualiflerimizin anlayış seviyyelerinin düşük olmasıdır. Şöyle ki, kendi aleyhine olan şeyleri cesaretle ortaya atan, buna rağmen bu şeylerin karşı tarafı ilzam edecek şeyler olduğuna inanan insanlarla uğraşıyoruz.

Öncelikle et-Tahâvî'nin sözlerine baktığımız zaman, orada Allâh'ın kelamının, ondan söz olarak keyfiyetsiz ortaya çıktığını söylediğini görüyoruz. Fakat bizler Kur'ân'ın söz olarak nasıl yazıldığını, yani yazı ve harflerin düzümünü, dolayısıyla keyfiyetini biliyoruz. Peki bu durumda et-Tahâvî'nin sözünü nasıl anlamamız gerekir?

Cevap şu şekildedir: İmam et-Tahâvî burada keyfiyeti nefyederken Kur'ân'ın söz olarak Allâh'tan nasıl ortaya çıktığının keyfiyetini nefyediyor. Yani şu an elimizde söz halinde olan Kur'ân'ı Allâh nasıl harflere dökmüş, onun keyfiyeti bize malum değil.

Bu noktayı anladıktan sonra, et-Tahâvî'nin sözündeki diğer önemli noktaya da dikkat edelim. Bu nokta oldukça önemlidir ve okuduğum kelim kitaplarında kimsenin buna dikkat çektiğini maalesef hatırlamamaktayım. Şöyle diyor et-Tahâvî:

“Kur'ân Allâh'ın kelamıdır. Keyfiyet olmadan söz olarak Ondan ortaya çıkmıştır.”

Burada dikkat etmemiz gereken kısım şurasıdır: İmam et-Tahâvî ilk olarak Allâh'a bir kelam nisbet ediyor. Sonra ortaya çıkan bir sözden bahsediyor. Bizler kesin bir biçimde biliyoruz ki, Allâh'ın sıfatları Allâh'tan ortaya çıkmamışlar. Çünkü onlar da Allâh'ın zâtı gibi ezelîdir. İmam et-Tahâvî'nin de sonradan ortaya çıkan bir sözden bahsetmesi, önceden söz olmayarak bir kelamın varlığına delildir. Çünkü bir şey önceden farklı biçimde olmadan, sonradan söz olarak ortaya çıkamaz. Mesela, bizler "İçimdekini söze döktüm" derken, içimizde olan ve söz halinde olmayan bir şeyi sonradan söze döktüğümüzü söylemiş oluyoruz. Demek ki, et-Tahâvî'nin sözünde Allâh'ın iki kelamından bahsediliyor. Biri ezelî kelam, bir diğeri de o ezelî kelamı ifade eden sözler.

Bu nedenledir ki, hiçbir Mâturîdî alimi et-Tahâvî'nin sözünü inkar etmemiştir. Çünkü meselenin tahkiki şu şekildedir: Kur'ân dediğimiz zaman üç şey kastediliyor:

Birincisi: Mushâfı-Şerîf, örneğin Fakihlerin "Kur'âna abdestsiz dokunmak yasaktır" derken kastettikleri Mushâfı-Şerîf'tir.

İkincisi: Kârînin okuması. Örneğin yüce Allâh'ın **"Ve fecir Kur'ân'ını da (edâ et)"** mealindeki ayeti-şerîfesinde buyurduğu bu manadadır. Şöyle ki, orada kastedilen sabah namazı olsa da, onun Kur'ân olarak ifade edilmesi, bir şeyin önemli rüknü ile anılması

babındandır. Örneğin Efendimiz'in "*Hacc Arafat'tır*" buyurması ve bir eserde "*Tevbe pişmanlıktır*" söylenmesi gibi. Burada da Sabah namazı Kur'ân adlanmış, bununla da namazdaki kıraat kastedilmiştir.

Üçüncüsü: Allâh'ın ezelî kelamı olan mana. "Kur'ân Allâh'ın kelimidir" dediğimiz zaman kastedilen de bu manadır.

İmam et-Tahâvî de "Kur'ân Allâh'ın kelimidir" derken bu manayı kastetmiş, daha sonra o mananın harflerle ortaya çıktığını söylemiştir.

Trajikomik olan bir diğer nokta da, el-Humeydî'nin, İmam eş-Şâfiî'den yukarıda bahsettiğimiz isnadsız sözünü zikrettikten birkaç satır sonra, bu konunun birinci ve ikinci asırda alimlerin tafsilata girdiği konu olmadığını, bilakis üçüncü asırda çıkan ve dördüncü asırda yayılan bir konu olduğunu söylemesi ve İbn Teymiyye'nin bu konudaki sözünü nakletmesidir.

İbn Teymiyye'ye göre bu bid'at (!),İbnu'l-Küllâb'ın zamanında Mu'tezile'yle münazara zamanı çıkmış bir şeydir. Bu iddiayı doğru gören birisi, bu konuda İmam eş-Şâfiî'den birşey nakletmekten haya etmelidir. Çünkü İmam eş-Şâfiî, hicri üçüncü yüzyılın başında çok erken zamanda 204. yılda vefat etmiştir.

Allah'ın Ahirette Cihet Ve Mekansız Görülmesi Meselesi

Şüphe sahipleri, böyle inanmanın Mâturîdî ve Eş'arî'lere has birşey olduğunu söylemekle beraber, gözle görülen birşeyin mukabele ve cihet olmadan görülmesinin imkansız ve akla ters olduğunu iddia ediyorlar. İddianın ilk kısmına, yani bu görüşün Mâturîdî'lerin görüşü olması kısmına söyleyeceğimiz bir şey yoktur. Zira Mâturîdî'ler bu itikadı Ebû Hanîfe ve diğer Sünnî alimlerden miras almışlar. Onlar Ebû Hanîfe'nin itikadi çizgisi üzerinde giden, bu çizgiyi inceleyip tahrir eden bir fırka oldukları için bu meselede de Ebû Hanîfe'nin görüşüne muvafık olmalarından daha doğal bir şey olamaz.

İddianın ikinci kısmına, yani gözle görülebilen bir şeyin mukabele ve cihet olmadan görülmesinin imkansız olması iddiasına gelince, bu ilimsellikten uzak bir iddiadır. Şöyle ki, görme mefhumu tek başına değil, gören ve görülenin mahiyyetine göre şekillenir. Eğer görenle görülen cihet ve mukabeleye kabil varlıklarsa bu ikisi arasında vuku bulan görülme de mukabele ve cihetle sabit olur. Yok eğer, gören veya görülen cihet ve mukabeleye kabil varlıklar değilse, mukabele ve cihete kabil olmayan tarafın görmesi de görülmesi de mukabele ve cihet olmaksızın sabit olur. Onun için biz diyoruz ki, Allâh'ın kullarını görmesi, onun kullara nisbeten bir cihette olduğunu gerektirmediği gibi, kulların Onu görmesi de bir mukabele ve cihet

gerektirmez. Çünkü birinci meselede O gören, ikincide ise görülendir.

Karşı tarafın, Allâh'ı görülme konusunda mahlukata benzetmesi, meşreplerindeki teşbih boyasından kaynaklanmalıdır ki, Allâh'a nisbet ettikleri her bir şeyi kullarla kıyaslamadan ispat edemiyorlar.

Aslında bu şüphe birtek Seleflerin ortaya attıkları bir şüphe değildir. Aynı şüphe Mu'tezile'nin ve Ruyetullah'ı inkar meselesinde onlara uyan Rafizîlerin ve başkalarının da tutundukları şüphelerdendir. Onlar “görülen birşey cihet ve mukabele olmadan görülemez” iddiasını, Allâh'ın görülmeyeceği inancına, Selefler ise Allâh'ın cihet ve mukabele ile görüleceği inancına zemin etmektedirler.

Mesela, Mu'tezileden Kâdî Abdulcebbar bu konuda şöyle der:

“Hiss organıyla (gözle) gören birisi, gördüğü şeyi sadece mukabeleyle, oraya hülul etmiş, oranın (mukabil tarafın) hükmünde olarak görüyor. Allâh hakkında ise mukabelede olmak, oraya hülul etmek veya o hükümde olmanın imkansız olduğu sabit olmuştur.”⁴¹

⁴¹ Kâdî Abdulcebbar, *Şerhu'l-Usûli'l-Hamse*, “Ruyetullahın nefyi” faslı.

Yine Şiilerden Ca'fer Sübhânî, “Görülme (Allâh’ın görülmesi) mukabeleye muhtaçdır” diyerek bu yönde uzun uzun konuşuyor.⁴²

Yani aynı şüphe, iki tarafı farklı kapılardan dalalete sokuyor.

Velhasıl, bize göre bu şüphe baştan çürüktür. Biz zaten görülmenin her zaman mukabele ve cihet gerektirmediğini, görülme mefhumunun gören veya görülene göre anlaşılacağını savunuyoruz. Onun için kabul etmediğimiz bir asıl üzerinden bize ilzam yapılamaz.

Allâh’ın Kullarına Yakınlığı Mesafe Yakınlığı Mı?

Şüphe sahipleri Allah’ın kullarına yakınlığının mesafe yakınlığı olduğunu söylüyorlar. Buna delil olarak da yüce Allahın **“Kullarım beni sana sorarlarsa de ki ben onlara yakınlım”**⁴³ ayetini getiriyorlar. Ayrıca semada olan bir ilahla kulları arasındaki yakınlığın da mesafe yakınlığı olması gerektiğini söylüyorlar.

⁴² Sübhânî, *Ruyetullâh fî Davi'l-Kitâb ve's-Sunne ve'l-Akli's-Sarîh*, “Akıl ve ilmin ışığında Ruyetullah” kısmı.

⁴³ el-Bakara: 186.

Evet, “Musibetin en kötüsü güldürenidir” deyimi tam da burası için söylenmiş gerek. Allâh aşkına, **“Kullarım beni sana sorarlarsa de ki, ben onlara yakınım”** ayetinin mesafeyle ne alakası var? Oradaki yakınlığın hangi manada olduğunu çocuklar bile anlar. Şöyle ki, ayetin devamında Allâh kendisi, bu yakınlığı **“Bana dua edenin duasını kabul ederim”** şeklinde açıklıyor. Yani buradaki yakınlık, Allâh’ın ona dua edenlerin duasını kabul etmesi manasındadır. Orada "أجيب دعوة الداعي" (Bana dua edenin duasını kabûl ederim) ayeti, "قريب" (Yakınım) sözünün sıfatıdır. Bu meşhur birşey olsa da, karşı tarafın bundan cahil kalması sebebiyle tefsirden örnek vermeden geçmeyelim. İbn Kesîr bu ayet hakkında şöyle diyor:

*“Bu ayetin manası, **“Allâh takvalı olanlara ve muhsinlerle beraberdir”** ve Allâh’ın Mûsâ ve Hârûn’a **“Ben sizinleyim, duyuyor ve görüyorum”** buyurduğu ayetlerinin manası gibidir. Ayetten murad, Allâh’ın dua edeni umutsuz bırakmayacağı, hiçbir şeyin Onu kullarının duasını işitmekten meşgul etmeyeceği, bilakis, Onun tüm duaları işitmesidir.”⁴⁴*

Evet, nasıl ki, **“Allâh takvalı olanlarla ve muhsinlerle beraberdir”** ve **“Ben sizinleyim, duyuyor ve görüyorum”**

⁴⁴ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’ânî’l-‘Azîm*, söz konusu ayetin tefsiri.

ayetlerindeki maiyyet/birgelik hissi yakınlık değil manevi yakınlıktır, bu ayetteki yakınlık da manevi yakınlıktır.

Ayrıca ayetin nüzul sebebine baktığımız zaman da Allâh'ın bu ayette zikrettiği yakınlığın mesafe yakınlığı olmadığını görüyoruz. Şöyle ki, et-Taberî'nin de zikrettiği gibi, Sahabe'den bir grup *"Ey Muhammed, Rabbimiz yakınsa ona sakince seslenelim, uzaksa yüksek sesle nida edelim"* diyorlar. Bunun üzerinde de bu ayet nazil oluyor.⁴⁵

Şimdi tenezzülen farz edelim ki, Allâh -haşa- mekandadır. Selefiler'e göre bu mekan nerede? Yedi kat semanın üzerinde. Şimdi akıl ve insaf sahiplerine soruyoruz: Bu mesafe kullar için yakın bir mesafe mi?

Şüphe sahipleri, ya bu mesafenin kullar için yakın mesafe olduğunu söyleyerek kendi aleyhlerine kendi hükümlerini vermiş olacaklar, ya bu mesafenin uzak olduğunu kabul ederek Kur'ân'a –haşa- yalan ve cehalet nisbet etmiş olacaklar, ya da ayetteki yakınlığın manevi yakınlık olduğunu kabul etmeli olacaklar.

Burada "Peki neden Sahabe hissi yakınlık ifade eden soru sordu?" şeklinde bir itiraz edilemez. Çünkü, Sahabe bilmediği bir konuyu soruyordu. Onların bu

⁴⁵ et-Taberî, *Cami'u'l-Beyân 'an Tevîli Âyi'l-Kur'ân*, söz konusu ayetin tefsiri.

sorusu bir şeyi ispat yönünde değil, bir konu hakkında istifsâr/sorup araştırma yönünde idi. Eğer bu soruları bizler için Allâh hakkında hissi yakınlık manasını vacip etseydi, o zaman birtek hissi yakınlık değil, hem de hissi uzaklık nisbet etme gibi absürt duruma düşmüş olurduk. Çünkü soruda her ikisi geçmektedir.

İddianın “Allâh semada olduğu için, Onunla kulları arasındaki yakınlık da mesafesiz düşünülemez” kısmına gelince, bu mukaddime de çürüktür. Şüphe sahibi bunu öyle takdim etmiş ki, sanki bizler Allâh’ın semada olduğuna inanıyoruz. Karşı tarafın kabul etmediği bir inanç üzerinden onu ilzam etmeye çalışmak ilmî zevkten mahrum olmanın delilidir.

Ama madem karşı taraf sakın duramıyor, biz de burada az önce dediğimizi tekrar edelim. Şimdi tenezzülen farz edelim ki, Allâh -haşa- mekandadır. Selefiler’e göre bu mekan nerede? Yedi kat semanın üzerinde. Şimdi akıl ve insaf sahiplerine soruyoruz: Bu mesafe kullar için yakın bir mesafe mi?

Şüphe sahipleri, ya bu mesafenin kullar için yakın mesafe olduğunu söyleyerek kendi aleyhlerine kendi hükümlerini vermiş olucaklar, ya bu mesafenin uzak olduğunu kabul ederek Kur’ân’a –haşa- yalan ve cehalet nisbet etmiş olucaklar, ya da ayetteki yakınlığın manevi yakınlık olduğunu kabul etmeli olucaklar.

Alimlerin Bu Kitaptan Nakiller Vermediği Şüphesi

Kitaba yönelik şüphelerden birisi de, bu kitabın muhakkik alimlerin nakiller zikretmemesi şüphesidir. Muhakkik alimler derken kastedilen İbn Teymiyye ve o menhecde olan şahıslar kastediliyor olmalı. Çünkü el-Humeydî, kendi kitabında İbn Teymiyye'nin bu kitaptan değil, "el-Fıkhü'l-Ebsat" kitabından pasajlar zikrettiğini söylüyor.

Öncelikle Hanefî literatürüne has bir kitabın isbatı için İbn Teymiyye'nin o kitabı teyid ederek ondan nakiller vermesine ihtiyaç yoktur. Kitabın isnadı sahihtir ve bu durumda asıl olan kitabın isbatıdır.

Ayrıca şüphe sahiplerinin iddiasına muhalif olarak, bu kitabı alimler kendi eserlerinde zikretmiştir. Mesela İbnu'n-Nedîm, Ebû Hanîfe'nin kitaplarından söz ederken şunları söylemektedir.

"Kitaplarından birisi de "el-Fıkhü'l-Ekber" kitabıdır. Ayrıca el-Bustî'ye yazdığı risalesi de var. Yine Mukâtil'in ondan rivayet ettiği "el-Âlim ve'l-Mute'allim" kitabı da mevcuttur. Bir diğer kitabı da "er-Raddu ala'l-Kaderiyye" kitabıdır. Kurudan denize, doğudan batıya, uzakta ve yakında olan

her bir ilim onun kaleminin mahsulüdür. Allâh ondan razı olsun.”⁴⁶

Ebû'l-Ferec en-Nedîm bu kitabını hicri 377 yılında kaleme almıştır.

Ayrıca doğru olan, risalenin el-Bustî'ye değil, el-Bettî'ye yazılmış olmasıdır. Bu iki isim Arapça yazılıştta birbirine benzediği için, nüshada nâsihlerin hatası olma ihtimali de vardır.

Yine “el-Âlim ve'l-Mute'allim” kitabını Mukâtil'in rivayet ettiğini söylüyor. Doğru olan ise Mukâtil değil, Ebû Mukâtil olmasıdır. Çünkü o kitabı rivayet eden Ebû Mukâtil es-Semarkandî'dir.

Burada İbnu'n-Nedîm ilk başta “el-Fıkhü'l-Ekber” kitabını zikrediyor. Ondan sonra ise Ebû Hanîfe'nin Kaderîlere reddiye olarak kaleme aldığı kitapdan bahsediyor. Bizler biliyoruz ki, Ebû Hanîfe, oğlunun rivayet ettiği “el-Fıkhü'l-Ekber” kitabında Kaderî'lere uzun uzadı reddiye vermiyor. Onu Ebû Mutî'nin rivayet ettiği “el-Fıkhü'l-Ekber” kitabında yapıyor. İmam Abdulkâhir el-Bağdâdî de bu noktayı açıkça şöyle ifade ediyor:

“Ehl-i Sünnet'in mezhep erbâbından olan ilk kelamcıları Ebû Hanîfe'yle eş-Şâfiî'dir. Ebû

⁴⁶ İbnu'n-Nedîm, *el-Fıhrîst*, Ebû Hanîfe'den bahsettiği kısım.

*Hanîfe'nin Kaderî'lere reddiye olarak kaleme aldığı bir kitabı var. Bu kitabın ismi "el-Fıkhü'l-Ekber"dir.*⁴⁷

Bundan da anlıyoruz ki, İbnu'n-Nedîm'in kastettiği "el-Fıkhü'l-Ekber" kitabı, oğlu Hammâd'ın rivayet ettiği, yani bu bölümde bahsettiğimiz kitaptır.

Bu kitaptan zaten muhakkik imamlar nakiller vermişlerdir. Örneğin büyük usûlcü 'Alâuddîn el-Buhârî, "Keşfu'l-Esrâr" isimli eserinin başında bu kitaptan nakiller vermektedir.⁴⁸

Yine Hanefî'lerden büyük mühaddis ve muhakkik İmam Kâdı el-Beyâzî, "el-Usûlu'l-Munîfe li'l-İmâm Ebî Hanîfe" eserinde bu kitabın tamamını naklediyor.

Ayrıca kitap alimler tarafından şerh de edilmiştir. Bu şerhler arasında Alî el-Kârî'nin "Minahu'r-Ravdi'l-Ezher Şerhu'l-Fıkhî'l-Ekber" ve Mevlâ İshâk'ın "Muhtasaru'l-Hikmeti'n-Nebeviyye" isimli eserleri vardır. Şunu da belirtelim ki, Mevlâ İshâk, bazılarının zannettiği gibi⁴⁹

⁴⁷ Abdulkâhir el-Bağdâdî, *Usûluddîn*, "Kelâm ilminde imamların tertibi" kısmı.

⁴⁸ el-Buhârî, *Keşfu'l-Esrâr*, Mukaddimenin şerhi kısmı.

⁴⁹ Örneğin "Dâru'n-Nefâis" yayınevi baskısının muhakkiki onun İshâk b. Muhammed olduğunu söylüyor.

hicri 342. yılda vefat etmiş Ebû'l-Kâsım İshâk b. Muhammed el-Hekîm es-Semarkandî değildir. Bu imkansızdır, çünkü kitapta ondan çok sonra yaşamış alimlerden nakiller vardır.⁵⁰

⁵⁰ “Muhtasaru’l-Hikmeti’n-Nebeviyye” kitabını tahkik eden Bajazid Nicevic onun Taşköprü Zadenin “eş-Şekâiku’n-Nu’mâniyye” kitabında zikrettiği zat olduğunu söylüyor ve vefat tarihini hicri 950 olarak belirtiyor. Taşköprü Zadenin öyle bir zat zikrettiği doğrudur. Ayrıca orada bu zatın imamın “el-Fıkhü’l-Ekber” kitabını şerhettiği de geçiyor. Ama vefat tarihinin kaynağı hakkında bir bilgiye rastalamadım.

Ebû Mutî' el-Belhî'nin rivayet ettiği “el-Fıkhul-Ebsat” kitabı

Kitabın İsnadına Yönelik Şüpheler

Diğer kitapdan farklı olarak bu kitaba yönelik şüpheler, sadece isnadına yöneliktir. Şüphe sahiplerinin kitab için zikrettikleri isnad şu şekildedir:

Ebû Bekir el-Kâsânî → ‘Alâuddîn es-Semarkandî → Ebû’l- Mu’în en-Neseî → Ebû Abdullah Hüseyin b. Alî el-Kêşgîrî → Ebû Mâlik Nasrân b. Nasr el-Hatîlî → Ebû’l- Hasan Alî b. Ahmed el-Fârisî → Nasr b. Yahyâ → Ebû Mutî’ el-Belhî → Ebû Hanîfe.

Kitabın isnadına yönelik saçıkları şüpheler ise şu şekildedir:

1. Kitabın ravileri arasında yer alan Ebû Bekir el-Kâsânî, ‘Alâuddîn es-Semarkandî ve Ebû’l- Mu’în en-Neseî hakkında kitaplarda ne cerh ne de ta’dîl geçmiyor.

Cevap olarak diyorum ki, İmam el-Kâsânî, ‘Alâuddîn es-Semarkandî ve Ebû’l- Mu’în en-Neseîye itibar etmek için, özel olarak birilerinin “Bu alimler sikâdır” demesine gerek mi var? Bunlar ki, mezhep içinde herkes tarafından bir kabulle İmamet makamına yükselmiş kişilerdir.

Ayrıca bu alimlerin hayatından bahseden kitaplarda –ki, el-Humeyyis de bazılarının ismini zikretmiştir- bu İmamlardan övgüyle bahsedilmektedir. Bu ise bir ta’dîldir. Özellikle “sikâ” demeleri gerekiyorsa, o zaman

o kitaplarda geçen diğer büyük İmamlar için de tereddüde olmalıyız!—Çünkü çoğu hakkında “sikâdir” diye özel bir ta’dîl zikredilmemektedir.

2. Ebû Abdullah el-Kêşğirî hakkında ez-Zehebî “Yalanda itham olunmuştur” demiş, es-Sem’ânî ise “Rivayetlerinin ve hadislerinin çoğu münkerdir. Hadis sahasında yüz yirmiye yakın kitabın müellifidir. Fakat o kitaplarda zikrolunanların çoğu münker rivayetlerdir” demiştir.

Cevap olarak deriz ki, el-Kêşğirî’nin yalanla itham olunması onun yalancı olmasına delil olamaz. Zira yalanla bir çok sikâ kişiler de itham edilmiştir. Mesela İmam Hasan b. Ziyâd gibi İmamları göstere biliriz. Hatta Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Yûsuf’la Muhammed’in de yalanla itham edildiğinden bahseden şeyler naklediyor.⁵¹ Ama hamdolsun ki, Ehl-i Rey her esen rüzgarı ciddiye almayacak kadar ciddi bir kurumdur.

İmam es-Sem’ânî’nin sözüne gelince, el-Kêşğirî’nin yazdığı eserler elimizde bulunmadığından oradaki rivayetlerin münker olmaları halinde illetin el-Kêşğirî olup olmadığına bakamayacağız.

⁵¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Meseletu’l-İhticâc bi’ş-Şâfiî*, “Ebû Yûsuf hakkında söylenenler” kısmı.

Ayrıca el-Kêşğirî hakkında söylenenlerin doğru olduğunu farz etsek bile, bu yine kitabın sıhhati konusunda problem teşkil etmez. Çünkü ondan önce de bu kitap meşhurdur. Şöyle ki, el-Kêşğirî hicri 484 yılında vefat etmiştir. Şimdi sözlerini nakledeceğim alimler ise ondan önce vefat etmişler.

İbnu'n-Nedîm, Ebû Hanîfe'nin kitaplarından söz ederken şunları söylüyor:

“Kitaplarından birisi de “el-Fıkhu'l-Ekber” kitabıdır. Ayrıca el-Bustî'ye yazdığı risalesi de var. Yine Mukâtil'in ondan rivayet ettiği “el-Âlim ve'l-Mute'allim” kitabı da mevcuttur. Bir diğer kitabı da “er-Raddu ala'l-Kaderiyye” kitabıdır. Kurudan denize, doğudan batıya, uzakta ve yakında olan her bir ilim onun kaleminin mahsulüdür. Allâh ondan razı olsun.”⁵²

Ebû'l-Ferec en-Nedîm bu kitabını hicri 377 yılında kaleme almıştır.

Ayrıca doğru olan, risalenin el-Bustî'ye değil, el-Bettî'ye yazılmış olmasıdır. Bu iki isim Arapça yazılıştaki birbirine benzediği için, nâsîhlerin hatası olma ihtimali de vardır.

⁵² İbnu'n-Nedîm, *el-Fıhrîst*, Ebû Hanîfe'den bahsettiği kısım.

Yine “el-‘Âlim ve’l-Mute’allim” kitabını Mukâtil’in rivayet ettiğini söylüyor. Doğru olan ise Mukâtil değil, Ebû Mukâtil olmasıdır. Çünkü o kitabı rivayet eden Ebû Mukâtil es-Semarkandî’dir.

Burada İbnu’n-Nedîm ilk başta “el-Fıkhü’l-Ekber” kitabını zikrediyor. Ondan sonra ise Ebû Hanîfe’nin Kaderîlere reddiye olarak kaleme aldığı kitaptan bahsediyor. Bizler biliyoruz ki, Ebû Hanîfe, oğlunun rivayet ettiği “el-Fıkhü’l-Ekber” kitabında Kaderîlere uzun uzadı reddiye vermiyor. Onu Ebû Mutî’nin rivayet ettiği “el-Fıkhü’l-Ekber” kitabında yapıyor. İmam Abdulkâhir el-Bağdâdî de bu noktayı açıkça şöyle ifade ediyor:

“Ehl-i Sünnet’in mezhep erbâbından olan ilk kelamcıları Ebû Hanîfe’yle eş-Şâfiî’dir. Ebû Hanîfe’nin Kaderî’lere reddiye olarak kaleme aldığı bir kitabı vardır. Bu kitabın ismi “el-Fıkhü’l-Ekber”dir.”⁵³

Bu sözlerin sahibi Abdulkâhir el-Bağdâdî hicri 429 yılında vefat etmiştir.

⁵³ Abdulkâhir el-Bağdâdî, *Usûluddîn*, “Kelâm ilminde imamların tertibi” kısmı.

Yine büyük İmam Ebû'l-Muzaffer el-İsferâyînî şöyle diyor:

*“...Ayrıca bu konuda bize sikâ kişinin, mutemed ve sahih senedle Nuseyr b. Yahyâ'nın (Ebû Mutî' el-Belhî yoluyla) Ebû Hanîfe'den rivayet ettiği “el-Fıkhü'l-Ekber” kitabına bakılabilir...”*⁵⁴

Görüldüğü gibi, burada Ebû'l-Muzaffer el-İsferâyînî kitabın senedinin sahih ve mutemed olduğunu açıkça söylüyor. Ebû'l-Muzaffer el-İsferâyînî, hicri 471 yılında vefat etmiştir.

3. Nasrân b. Nasr el-Hatî'ye gelince, ez-Zehebî onun hakkında “el-Fıkhü'l-Ekber” kitabının ravisi olduğunu söylemiş. Bu da onu gösteriyor ki, ravi mechuldur. Çünkü hakkında bilinen tek şey, bu kitabın ravisi olmasıdır.

Diyorum ki, ilk önce ez-Zehebî bu ravi hakkında “el-Muştebeh fî Esmâ'r-Ricâl” kitabında konuşmaktadır. Bu kitabı ise isim benzerliği olan raviler arasında farkları zikretmek için yazmıştır. Maksat bu olduğu için ravilerden bahsederken onları diğer benzer isimli alimlerden farklandıran özelliklerini zikretmekle kifayetlenmiştir. Onun için Nasrân b. Nasr el-Hatî

⁵⁴ Ebû'l-Muzaffer el-İsferâyînî, *et-Tabsîr fi'd-Dîn*, “Ehl-i Sünnet itikadının ve üstünlüklerinin beyanı” babı, ikinci fasıl.

hakkında da meşhur olduğu özelliği zikretmekle yetinmiştir. Bu işin birinci tarafı.

İkincisi, bu ravi hakkında hiçbir cerh gelmemiştir. Ayrıca el-Kâsânî, ‘Alâuddîn es-Semarkandî ve Ebû’l-Mu’în en-Nesefî gibi İmamların onun rivayet ettiği kitabı kabul etmeleri, bu ravinin makbul biri olduğunu gösteriyor.

Fakat ben burada daha önemli bir noktaya dokunmak istiyorum. Hem el-Humeyyis, hem de el-Humeydî, ez-Zehebî’nin sözünü nakıs zikretmişler. Bu ravi hakkında ez-Zehebî şöyle diyor:

“Ebû Mâlik Nasrân b. Nasr el-Hatîlî, Ebû Hanîfe’nin “el-Fıkhu’l-Ekber” kitabını Alî b. Hasan el-Ğazzâl’dan rivayet etmiştir...”⁵⁵

Evet gördüğünüz gibi ez-Zehebî, bu sözünde kitabı bizzat Ebû Hanîfe’ye nisbet ediyor. Fakat şüpheyi saçan “kahramanlarımız”, bu sözdeki “Ebû Hanîfe’nin” kısmını zikretmemişler. Onların bu ameline kıymet vermeyi ilmî emanete saygı duyan okuyuculara bırakıyorum.

4. Ebû’l-Hasan el-Fârisî mechuldur. Hiçbir rical kitabında ismi geçmemektedir.

⁵⁵ ez- Zehebî, *el Müştebeh fî Esmâi’r Ricâl*, الختلى nisbesi.

Bu da rical kitaplarından habersiz kalanın söylediği boş bir iddiadır. Ebû'l-Hasan el-Fârisî sikâ bir ravidir. Ebû Ya'lâ el-Halîlî "el-İrşâd" kitabında bu ravi hakkında şunları söylüyor:

*"Ebû'l-Hasan Alî b. Ahmed el-Belhî. El-Fârisî diye meşhurdur. İsa b. Ahmed ve Muhammed b. el-Fadl el-Belhî'den rivayet etmiştir. Sikâdır. Ondan ise el-Mâsercisî ve Ebû Zur'a Ahmed b. el-Hüseyin er-Râzî rivayet etmiştir... Hicri 330 yılından bir sene ve ya daha az sonra vefat etmiştir."*⁵⁶

Fakat el-Kevserî, onun hicri 335 yılında yaşı epey ilerlemiş halde vefat ettiğini söylemektedir.⁵⁷

5. Nasr b. Yahyâ da mechuldur. Onun hakkında el-Kuraşî'nin "el-Cevâhiru'l-Mudiyye"sinden başka hiçbir yerde bilgi yoktur ve el-Kuraşî de sadece onun vefat tarihi ve Ebû Süleymân el-Cüzcânî isimli birinden fıkıh alması dışında birşey zikretmiyor.

⁵⁶ Ebû Ya'lâ el-Halîlî, *el-İrşâd fî Ma'rifeti-Ulamâi'l-Hadîs*, Alî b. Ahmed el-Fârisî'den bahsettiği kısım.

⁵⁷ el-Kevserî tahkikiyle *"el-Âlim ve'l-Mute'allim, er-Risâle ve el-Fıkhü'l-Ebsat"* kitaplarına yazdığı mukaddime.

Diyorum ki, bu sözlerin sahibi el-Humeydî'nin ne kadar cahil olduğu açıktır. Adam meşhur İmam Ebû Süleymân el-Cüzcânî'yi tanımıyor bile. Onu "Ebû Süleymân el-Cüzcânî isimli birisi" gibi takdim ediyor. Oysa bu İmam meşhur bir İmamdır. Hanefî mezhebinde Zâhiru'r-Rivaye ravisidir.

Nasra gelince, İmam el-Kevserî'nin de dediği gibi doğru olan isminin Nasr değil, Nuseyr b. Yahyâ olmasıdır. Nuseyr b. Yahyâ, Hanefî'lerin büyük İmamlarındandır. Ehl-i Sünnet'in şeyhi Ebû Mansûr el-Mâtûrîdî'nin hocalarındandır. İmam Ebû Hanîfe'nin öğrencisi olan Ebû Mutî' el-Belhî'nin ve İmam Muhammed'in öğrencilerinden olan Ebû Süleymân el-Cüzcânî'nin de öğrencilerindendir. Tercümesinin bir tek İmam Abdulkâdir el-Kuraşî'nin "el-Cevâhiru'l-Mudiyye" kitabında geçmesine gelince, bu da doğru değildir. Onu el-Leknevî de "el-Fevâidu'l-Behiyye" kitabında zikretmiştir.⁵⁸

Ayrıca farz edelim ki, onun ismini bir tek İmam Abdulkâhir el-Kuraşî zikretmiştir. Nevar bunda? Bu onun mechul olduğunu mu gösteriyor? İmam Abdulkadir el-Kuraşî, büyük hafız, tarihçi bir İmamdır. Hanefî İmamlarının tabakatını en güzel şekilde ele

⁵⁸ el-Leknevî, *el-Fevâidu'l-Behiyye*, Nuseyr b. Yahyâ'dan bahsettiği kısım.

alanlardan biridir. Bu alanda hüccet bir İmamdır. Nuseyr bin Yahyâ'nın vefat tarihine, ilim aldığı şeyhine ve ondan rivayet eden öğrencisine kadar zikretmiştir. Bu onun mechul olmasına mı delalet ediyor? Ne zamandan bir alim hakkında bilgi vermek, hakkında bilgi verilen kişinin mechul olmasına delalet ediyor? Biz şimdiye kadar aksini biliyorduk. Mevâzîn mi değişti?

6. Ebû Mutî el-Belhî hakkında İbn Ma'în "Bir şey değil", Ahmed b. Hanbel "Ondan birşey rivayet etmek câiz değildir", Ebû Dâvûd "Onun hadisini terk etmişlerdi, Cehmî'ydi" demişler. Ebû Hâtim "Murcî'dir, hadisi zayıftır, el-Buhârî ve en-Nesâî onu zayıf saymışlar" demiş ve kendi de onu yalancı addetmiştir, İbn Hibbân "Murciye'nin büyüklerindendir, doğru itikada ve ehline nefret ederdi", İbn 'Adiyy "Zayıf olması açıktır. Rivayet ettiği şeyleri kendinden başkası rivayet etmezdi" demiştir.

Cevap olarak diyorum ki, Ebû Mutî hakkında söylenen sözler iki kısımdır:

1. Hadisinin zayıf olmasını söyleyen sözler. Bu İbn Ma'în'in, Ahmed b. Hanbel'in ve İbn 'Adiyy'in sözlerinin ifade ettiği.

Bu durum hadisciler katında böyle olsa da, iki nedenden dolayı Ebû Mutî' el-Belhî'nin bu kitabı rivayet etmesine bir zarar veremez:

Birincisi: Hanefî'ler katında Ebû Mutî' el-Belhî oldukça muteber birisidir. Zaten hadiscilerin çoğuna göre, Ehl-i Rey İmamlarının çoğunun hadisleri zayıftır. Bunun en büyük örneği İmam Ebû Hanîfe'dir. Başta Ahmed b. Hanbel ve el-Buhârî olmakla birçok hadisci onu sayıf görmüştür. Fakat buna rağmen Hanefîler katında İmam sahih hadislidir.

İkincisi: Hadis rivayeti ile kitap rivayeti farklıdır. Hadis arada birkaç ravi olmakla rivayet ediliyor ve bu durumda hata ihtimali var. Fakat Ebû Mutî' el-Belhî bu kitabı uzun zaman ona hocalık etmiş şeyhi Ebû Hanîfe'den vasıtasız rivayet ediyor. Ayrıca o kitabı Ebû Hanîfe'nin ona imla etmesiyle yazmıştır. Bu durumda ise hata ihtimali neredeyse sıfırdır. Bir talebenin yanlışlıkla herhangi bir şeyhinin herhangi bir kitabı imla etmesini söylemesi nerede görülmüş?

2. Ebû Mutî'nin itikadını itham eden sözler. Bu, Ebû Davud'un, Ebû Hâtim'in ve İbn Hibbân'ın sözlerinin ifade ettiği. Bu sözlerle göre Ebû Mutî' el-Belhî yalancı, Cehmî, Murcî ve doğru itikada ve ehline nefret eden birisidir.

Her üç itham, Ehl-i Sünnet'in İmamı Ebû Hanîfe için de söylenmiştir. Murcî ve Cehmî olması yönünde

ithamlar zaten meşhurdur. Hatta Ehl-i Sünnet İmamlarının birçoğunun Hadis ve rivayet ehli tarafından Cehmî adlandırılması epey meşhurdur.

Doğru inançtan nefret etmesi ithamına gelince, Ebû Hanîfe hakkında da bu tarz şeyler söylenmiştir. Örneğin Süleymân b. Harb “Ebû Hanîfe ve ashabı insanları Allâh yolundan saptırıyor” söylemektedir. Bunu ondan Süleymân b. Yakub el-Fesevi, “el-Marifetu vet-Tarih” kitabında naklediyor. Yine Ahmed b. Hanbel’in talebesi Harb el-Kirmânî, kendi “İcmâ’us-Selef fi’l-İ’tikâd” kitabında genel olarak Ehl-i Rey’i delalete sapmada ve İmam Ebû Hanîfe’yi kendilerine İmam etmede suçluyor.

Fakat Hanefîler indinde bu ithamlar sinek vızıltısı kadar önemsizdir. Ehl-i Rey’in indinde İmam Ebû Hanîfe sadıkların sadığı olduğu gibi, Ehl-i Sünnet’in önderi ve İmamıdır.

Burada üzerinde durmak istediğim daha bir nokta var. Ebû Mutî’ el-Belhî’yi Murcî görenlerden biri de İbn Hibbân’dır. İbn Hibbân ile İbn ‘Adiyy’in kitaplarına baktığımızda Ebû Hanîfe ve ashabına karşı düşmanlıkta biri biriyle yarışa girdiklerine şahit oluruz. İlginç olan şu ki, İbn Hibbân’a göre Murcî olmak için nerdeyse sadece Hanefî kitaplarını bile okumak yeterlidir. Örneğin İbn Hibbân, Mûsâ b. Hizâm hakkında konuşurken şunları söylüyor:

“İlk başta irca üzereydi. Sonra Allâh ona Ahmed b. Hanbel vasıtasıyla yardım etti, o da hak itikada döndü. Ve ölünceye kadar da bu doğru itikadını müdafa ederek muhalifleri sarstı. Dindarlığını da muhafaza etti.”⁵⁹

İbn Hibbân burada Ahmed b. Hanbel’in Mûsâ b. Hizâm’ı nasıl “dalaletten hidayete getirdiğini” zikretmiyor. Ama biz İbn Sa’d’ın “Hilyetu’l-Evliyâ” kitabına nazar ettiğimizde, orada bu olayın daha geniş biçimde zikredildiğini görüyoruz. İbn Sa’d, senediyle (Süleymân → Abdullah b. Ahmed → Feth b. Haşraf) Mûsâ b. Hizâm’ın şöyle dediğini rivayet ediyor:

“Muhammed b. el-Hasan’ın kitaplarını dinlemek için Ebû Süleymân el-Cüzcânî’nin yanına giderdim. Bir defasında yine oraya giderken, köprünün yanında Ahmed b. Hanbel’le karşılaştım. Nereye gittiğimi sordu ve ben de Ebû Süleymân el-Cüzcânî’nin yanına gittiğimi söyledim. Buna şöyle karşılık verdi: “Sizin hâliniz ilginçtir. Allâh Rasûlü’yle –sallallâhu aleyhi ve âlihi ve sellem- aranızdaki üç kişiyi terk ederek Ebû Hanîfe’yle aranızdaki üç kişiye yöneliyorsunuz”. Ben “Nasıl yani ey Ebû Abdullah?” diye sordum, o da şöyle karşılık verdi: “Yezid b. Hârûn, Vâsıt

⁵⁹ İbn Hibbân, *es-Sikât*, Mûsâ b. Hizâm’dan bahsettiği kısım.

şehrinde “Humeyd, Enes’den, o da Peygamber’den şöyle dediğini rivayet edior” söylüyor. Bu ise (Ebû Süleymân el-Cüzcânî) Muhammed Ya’kûb’dan, o da Ebû Hanîfe’den şöyle dediğini rivayet ediyor” diyor.”

Bu sözü kalbime yattı. O an bir tekne kiralayarak Vâsıt şehrine geldim ve Yezid b. Hârûn’dan Hadis dinlemeye başladım.”⁶⁰

İşte böyle, İbn Hibbân’a göre, Ahmed b. Hanbel, Mûsâ b. Hizâm’ı Muhammed b. el-Hasan’ın kitaplarından uzaklaştırmakla ırcadan kurtarmıştır.

Herkes biliyor ki, İmam Muhammed’in kitapları fikhî kitaplardır. Ve yine bu yönde okuma kültürüne sahip kişilerin de bildiği üzere, Ahmed b. Hanbel’in kendisi fıkhi, Mûsâ b. Hizâm’ı men ettiği o kitaplardan öğrenmiştir.

Bu olayı zikretmişken bir-iki kelam etmeden geçmenin doğru olmadığını düşünüyorum. İnsan belli bir sahada İmamet derecesine yükselmiş zatlardan bu tür ucuz şeyler gördüğü zaman üzülmekten edemiyor. Herbir alimin bir zellesi vardır. Ahmed b. Hanbel’in zellesi de Ehl-i Rey’e karşı olan düşman tavrıdır.

⁶⁰ İbn Sa’d, *Hilyetu’l-Evliyâ*, Ahmed b. Hanbel’den bahsettiği kısım.

Ahmed b. Hanbel'in, Mûsâ b. Hizâm'a tavsiye olarak verdiği bu kıyaslamadaki mantıksal yanlış açıktır. Şöyle ki, İmam Ebû Süleymân el-Cüzcânî'nin rivayet ettiği Hadis değil, bir ekolün fıkhıydı. Malumdur ki, bir ekolün fıkhı o medresenin İmamından nakledilir. Hadis ise Peygamber'in –sallallâhu aleyhi ve âlihi ve sellem- sözüdür. Bu ikisi arasında fark yerle gök arasındaki fark kadardır.

Ayrıca fıkıhdan geri kalmak pahasına dâhi olsa âlî isnadla hadis rivayet etmek geleneksel hadisciler katında önemli olsa da, Ehl-i Rey katında bir mezemmet sayılmaktadır. Çünkü maksat zaten rivayet edilen hadislerle ameldir. O hadisleri sırf rivayet olsun diye nakletmek değildir. İsnadın âlîliği hadisin sırf rivayet kısmına değer katıyorsa, onu fıkhetmek için amel boyutunu islah ediyor. Bu nedenledir ki, mühaddis İmam Muhammed Zâhid el-Kevserî, bu olayı zikrettikten sonra şunları diyor:

“Acaba ondaki (Ahmed b. Hanbeli kastediyor) bu tenâkuzlu tavrın sebebi nedir? Bakıyorsun ki, Muhammed b. el-Hasan'ın kitaplarını ve ilmini övüyor. Sonra da insanları “falan yerde âlî sened var” diyerek onun kitaplarını dinlemekten çekindiriyor. Oysa kendisi de hadisi fıkhetmeden

âlî senedle rivayet etmenin cüzi bir fayda sağladığını güzel biliyor.”⁶¹

Tekrar Ebû Mutî’ el-Belhî’ye dönelim. İmam Ebû Mutî’ el-Belhî, Ehl-i Rey’in büyük ve muteber İmamlarındandır. İbn Hacer el-Askalânî’nin de söylediği gibi, Ehl-i Rey indinde itibar gören birisidir.

İlimde râsih bir kademe sahip olan Ebû Mutî’ el-Belhî fıkıh büyüklerinden Ebû Yûsuf’la munâzara edecek kadar fakih bir zatdır. On altı sene kadılığını yaptığı Belh diyarından ara sıra Bağdat’a gelir, orada kurduğu ilmî halkada dersler verirdi. Bu gelişlerinin bazılarında Ebû Yûsuf’la munâzaralar yapardı. Hatîb el-Bağdâdî bu konuda Ebû Mutî’ el-Belhî’nin öğrencisi Kâsım b. Zureyk’den şöyle dediğini rivâyet ediyor:

*Ebû Mutî’yle birlikte Bağdat’a geldik. Bizi Ebû Yûsuf karşıladı. Ebû Mutî’ye dönerek “Ey Ebû Mutî’, yolculuk nasıl geçti? Nasıl geldin?” diye sordu. Sonra Ebû Mutî’ bineğinden indi ve her ikisi mescide girdiler. Orada munâzaraya başladılar”.*⁶²

⁶¹ el-Kevserî, *Bulûğu’l-Emânî*, Ahmed b. Hanbel’in imam Muhammed’in kitapları hakkında söylediği şeyler kısmı.

⁶² Hatîb el-Bağdâdî, *Târihu Medîneti’s-Selâm*, Ebû Mutî’ el-Belhî’den bahsettiği kısım.

Şeyhleri içinde özel olarak Ehl-i Sünnet'in İmamı Ebû Hanîfe'yi zikretmek gerek. Ondan başka Mâlik'den, Sufyân es-Sevrî'den ve başkalarından ilim almış birisidir.

Öğrencilerine gelince, Nuseyr b. Yahyâ ve Muhammed b. Mukâtil er-Râzî ve başka büyükler ona talebelik yapmıştır.

Hatîb el-Bağdâdî, Muhammed b. Fudayl el Belhî'nin şöyle dediğini rivayet ediyor:

“Bağdat'ta olduğum zaman Ebû Mutî' vefat etdi. Muallâ b. Mansûr gelip bana başsağlığı verdi ve şöyle dedi: “Buralarda yirmi senedir onun gibisi yoktur.”⁶³

Şimdi Ebû Mutî' el-Belhî'nin vefat tarihinden önceki yirmi senede o diyarlarda kimlerin yaşadığına bir bakın. Sonra Muallâ b. Mansûr'un bu sözünün ne anlama geldiğini bir düşünün.

Yine Hatîb, İbnu'l-Mübarek'in şöyle dediğini naklediyor:

“Ebû Mutî' el Belhî'nin herkesin üzerinde hakkı ve minneti vardır.”⁶⁴

⁶³ Aynı kaynak.

⁶⁴ Aynı kaynak.

Hatîb kendisi Ebû Mutî' el-Belhî'nin ilmi konusunda şöyle diyor:

“Fakihdir. Reyî derinden, inceliklerine kadar bilirdi.”⁶⁵

Hanefî'lerden büyük İmam Abdulkâdir el-Kuraşî şöyle diyor:

*“O diyarın (Horasân'ın) sakinleri ondan fıkıh almıştır. İlimde ince düşünceli, allame ve büyük birisidir. İbnu'l-Mübarek dini ve ilmi sebebiyle onu yüceltirdi.”*⁶⁶

Bir başka Hanefî tabakât yazarı Takiyyuddîn el-Ğazzî, şöyle diyor:

*“İmamdır. İlmiyle amel eden bir alimdir. Bu ümmetin büyüklerindendir. Onun faziletini itiraf edenler de ümmetin büyükleridir... On altı sene Belh'in kadısı olmuş, hakla hüküm etmiş ve onunla amel etmiştir.”*⁶⁷

⁶⁵ Aynı kaynak.

⁶⁶ el-Kuraşî, *el-Cevâhiru'l-Mudiyye*, Ebû Mutî' el-Belhî'den bahsettiği kısım.

⁶⁷ Takiyyuddîn el-Ğazzî, *et-Tabakâtu's-Seniyye*, Ebû Mutî' el-Belhî'den bahsettiği kısım.

Bir diğ er ter  c m yazarlarından  bnu’l-  m  d el-Hanbelî   yle diyor:

*“Bize gelen habere göre Eb  Mutî’ el Belhî iyiliğ  emreden ve kötülükten sakındıranların  nde gelenlerindendir.”*⁶⁸

Muhammed b. Mukâtil er-Râzî ve Mûsâ b. Nasr onu y celtirlerdi.⁶⁹  bn Hacer’in de dediğ  gibi Hanefîler yanında Eb  Mutî’ el-Belhî’nin mak  m  yücedir.⁷⁰

Böylece bu kitabın isnadına yönelik şüphelerin de faydasız ve boş şeyler olduğ nu anladık. Muvaffak eden Allâh’a hamdolsun.

⁶⁸  bnu’l-  m  d, * ezar tu’z-Zeheb*, Hicri 199. yıldı n bahsettiğ i kısım.

⁶⁹  bn Hacer, *Lisânu’l-M    n*, Eb  Mutî’ el-Belhî’den bahsettiğ i kısım.

⁷⁰ Aynı kaynak.

Kitabın Diğer İsnadları Hakkında

İmam el-Kevserî'nin de belirttiği gibi İmam ez-Zehebî bu kitabı Nasrân b. Nasr'ın, Alî b. el-Hasan el-Ğazzâl'dan rivayet ettiğini, Nasrân b. Nasr'dan ise el-Keşğirînin rivayet ettiğini söylüyor. Böyle olduğunda ise isnad Ebû Mâlik Nasrân b. Nasr el-Hatîlî → Alî b. el-Hasan el-Ğazzâl → Ebû'l-Hasan Alî b. Ahmed el-Fârisî → Nuseyr b. Yahyâ → Ebû Mutîr el-Belhî → Ebû Hanîfe şeklinde oluyor. Bundan dolayı İmam el-Kevserî tahkik ettiği bu kitabın senedini aynen o şekilde zikrediyor.

Kitabın, şüphe sahiplerinin zikretmediği başka bir senedi de mevcuttur. Bu senedi İmam el-Kevserî zikrediyor:

Ebû'l-Mu'în en-Nesefî → Yahyâ b. Muttarif → Ebû Sâlih Muhammed b. el-Hüseyin → Ebû Sa'îd Sa'dân b. Muhammed b. Bekir b. Abdullah el-Bustî el-Curmukî → Alî b. Ahmed el-Fârisî ve devamı aynı olan sened.

Ayrıca kitabın; ne şüphe sahiplerinin, ne de el-Kevserî'nin zikretmediği bir başka senedi daha mevcuttur. Bu senedi "el-Kand fî Zikri Ulamâi Semarkand" kitabında gördüm. Kitabın müellifi bu isnadı şöyle zikrediyor:

"Bize İmam Ebû'l-Mehâmid Muhammed b. Muhammed b. el-Hasan ez-Zêlî Semarkand'da iken şöyle haber verdi: Bize İmam Ebû Abdullah

Muhammed b. Abdullah b. Muhammed eş-Şûmânî şöyle haber verdi: Bize arif edip Ebû'l-Hasan Alî b. Muhammed b. Amr el-Yârkesî şöyle haber verdi: Bize: şeyh Ebû Sa'îd Muhammed b. Abdullah el-'Uceyfî, Ebû'l-Hasan el-Fârisî'den, o da Nuseyr b. Yahyâ'dan, o da Ebû Mutî' el-Belhî'den, o da Ebû Hanîfe'den "el-Fıkhü'l-Ekber" ve "el-Âlim ve'l Mute'allim" kitaplarını rivayet etti. Her iki kitabı Ebû Mutî' el-Belhî yoluyla".⁷¹

Senedi rivayet eden Necmuddîn en-Nesefî meşhur hafız Necmuddin Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Nesefî'dir. Hadis ilmine vakıf alimlerdenidir. İmam es-Sem'ânî'nin de söylediği gibi fazilet sahibi bir fakihdir.

Ebû'l-Mehâmid Muhammed b. Muhammed ez-Zêlî'ye gelince, sahih olan ez-Zêlî değil, ed-Dêlî olmasıdır. Yani zeyn harfi ile değil dal harfi ile. Es-Sem'ânî de onun ismini bu şekilde zikrediyor ve az sonra göreceğiniz gibi onu Ebû Abdullah eş-Şûmânî'den rivayet edenlerden sayıyor. Yine Necmuddin en-Nesefî de onu "İmam" olarak vassfediyor.

İmam Ebû Abdullah eş-Şûmânî'ye gelince, meşhur vaiz ve alim bir zattır. Es-Sem'ânî onun hakkında şöyle diyor:

⁷¹ Necmuddîn en-Nesefî, *el-Kand fî Zikri Ulamâi Semarkand*, el-Yârkesî'den bahsettiği kısım.

*“Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed eş-Şûmânî el-Belhî. Belh ehlerinden olan bir vaizdir. “Sâlihlerin süsü” lakabıyla tanınıyordu. Hükümdar Şemsu’l-Melik Nasr b. İbrâhîm el-Hâkân’ın üstadı ve öğretmeni idi. Ebû Muhammed Abdu’r-Rahman b. İsmâil el-Veşcirdî’den rivayet etmiştir. Ondan ise Ebû’l-Mehâmid Muhammed b. Muhammed b. el-Hasan ed-Dâlî el-Belhî Semarkand’da iken rivayet etmiştir.”*⁷²

Ebû’l-Hasan el-Yârkesî’ye gelince, hafız Necmuddin en-Nesefî onu Semarkand alimleri arasında zikrederek şöyle diyor:

*“Şeyh Ebû’l-Hasan Alî b. Muhammed b. Amr el-Muaddib el-Yârkesî. “Şerhu’l-Makâmât” kitabının müellifidir. Şeyh Ebû’l-Kâsım el-Hekîm’in öğrencisidir. Semarkandda Hadis rivayet etmiştir.”*⁷³

Ebû Saîd Muhammed b. Abdullah el-‘Uceyfi’ye gelince, kendisi hakkında şimdilik geniş bir malumat bulamadım. Fakat bu zât, fazilet sahibi meşhur fakih

⁷² es-Sem’ânî, *el-Ensâb*, الشُّومَانِي nisbesi.

⁷³ Necmuddîn en-Nesefî, *el-Kand fî Zikri Ulamâi Semarkand*, İsmi Alî olanlar kısmı.

Ebû'l-Kâsım Abdullah b. 'Uceyf'in oğludur. İnşallah hakkında daha geniş bilgi edinmeye çalışırım.

Senedin kalan kısmı diğer senedle aynıdır. Yani bu sened de Ebû'l-Hasan el-Fârisî'ye dayanıyor. O ve ondan sonraki raviler hakkında ise yukarıda bilgi verdim.

Kitabın Ebû Mutî'ye Nisbet Edilmesi

Kitap hakkında getirilen bir diğer şüphe de şu şekildedir: İmam ez-Zehebî Ebû Mutî' el-Belhî'den bahsederken onun "el-Fıkhü'l-Ekber" kitabının sahibi olduğunu söylüyor bu da onu gösteriyor ki, kitabın yazarı Ebû Mutî' el-Belhî'dir. Bu nedenle el-Elbânî de ez-Zehebî'nin bu sözü hakkında *"Bu söz 'el-Fıkhü'l-Ekber' kitabının, Hanefî'ler katında meşhur olmasına rağmen Ebû Hanîfe'nin olmadığına güçlü şekilde işaret ediyor"* diyor. Ve yine Hanefî alimlerinden el-Leknevî, Ebû Mutî' el-Belhî hakkında "el-Fıkhü'l-Ekber kitabının sahibi" diyor. Tüm bunlar onu gösteriyor ki, bu kitabın yazarı Ebû Hanîfe değil, Ebû Mutî' el-Belhî'dir.

Bu şüphe de bir önceki şüpheler gibi çürüktür. Şöyle ki, ez-Zehebî, Ebû Mutî' el-Belhî'nin "el-Fıkhü'l-Ekber" kitabının sahibi olduğunu derken, kitabı toplayanın ve Ebû Hanîfe'den dinleyip yazanın o olduğunu kastediyor. Bunun en büyük delili, ez-Zehebî'nin kendisinin "el-Müştebeh fî Esmâ'ir-Ricâl" kitabında bu kitabı açıkça Ebû Hanîfe'ye nisbet ettiği şu sözüdür:

*"Ebû Mâlik Nasrân b. Nasr el-Hatlı. Ebû Hanîfe'nin 'el-Fıkhü'l-Ekber' kitabını Alî b. Hasan'dan rivayet etmiştir."*⁷⁴

⁷⁴ ez- Zehebî, *el Müştebeh fî Esmâ'ir Ricâl*, الختلى nisbesi.

Fakat hem el-Humeyyis hem de el-Humeydî, ez-Zehebî'nin sözündeki "Ebû Hanîfe'nin" ifadesini gizemli bir şekilde zikretmemişler. Nedenini siz düşünün.

Bundan da anlaşılıyor ki, el-Elbânî'nin, ez-Zehebî'nin sözünden böyle bir mana çıkarması da asılsız ve boş bir şeydir.

Abdulheyy el-Leknevî'nin "itiraf"ına gelince, bu da şüphe sahiplerinin cehaletinin ve el-Leknevî'nin sözünü yarım nakletmesinin mahsulüdür. Çünkü el-Leknevî, o kitabı diğer terâcim kitaplarından toplamış ve daha sonra kendinden bazı ilaveler eklemiştir. Kendi ilavelerini "el-Câmî" şöyle dedi" şeklinde ayırmıştır. Aynı kitapda el-Leknevî, Ebû Mutî' el-Belhî'den söz ederken şöyle diyor:

*"Hekem b. Abdullah b. Mesleme b. Abdi'r-Rahmân. Kâdî Ebû Mutî' el-Belhî. Ebû Hanîfe'den "el-Fıkhü'l-Ekber" kitabını rivayet eden kişidir."*⁷⁵

Görüldüğü gibi burada, Ebû Mutî' el-Belhî'nin sadece kitabı rivayet eden bir ravi olması geçiyor. Daha sonra el-Leknevî, ez-Zehebî'nin "el-'İbar fî Haberi men Ğaber" kitabından şunları naklediyor:

⁷⁵ el-Leknevî, *el-Fevâidu'l-Behiyye*, Ebû Mutî' el-Belhî'den bahsettiği kısım.

“El-Câmî” (el-Leknevî) şöyle dedi: ez-Zehebî “el-’ibar fî Haberi men Ğaber” kitabında onun vefatının hicri 199 senesinde olduğunu söylemiş ve şöyle demiştir: “Ebû Hanîfe’nin talebesi ve “el-Fıkhü’l-Ekber” kitabının sahibi fakih Ebû Mutî’ el-Belhî de bu senede vefat etmiştir.”⁷⁶

Burada açıkça görüldüğü gibi, el-Leknevî sadece ez-Zehebî’nin öyle dediğini zikrediyor. Evet ez-Zehebî, adı geçen kitabında öyle diyor.⁷⁷ Fakat yukarıda zikrettiğim gibi kendinin bir başka kitabı olan “el-Müştebeh fî Esmâi’r-Ricâl” isimli eserinde kitabın Ebû Hanîfe’nin olduğunu söylüyor. Bu da onu gösteriyor ki, ez-Zehebî, Ebû Mutî’ el-Belhî hakkında “el-Fıkhü’l-Ekber kitabının sahibi” lafızlarını söylerken, onun kitabın ravisi olduğunu kastediyor.

Tüm bunlardan açıkça görülmektedir ki, el-Leknevî Ebû Mutî’ el-Belhî’den söz ederken, onun hakkında söylenenleri naklediyor. İlk olarak onun bu kitabı rivayet eden ravisi olduğunu ifade eden söze yer veriyor. Sonra ise ez-Zehebî’nin “el-’ibar” kitabındaki sözünü naklediyor. İmam el-Leknevî her iki kavli zikretmesine

⁷⁶ Aynı kaynak.

⁷⁷ ez-Zehebî, *el-’ibar fî Haberi men Ğaber*, Hicri 199. yıldan bahsettiği kısım.

rağmen şüphe sahipleri sadece ikinci naklini zikretmiş ve bunu el-Leknevî'nin kendi sözü olarak sunmuştur.

Burada şöyle bir itiraz ileri sürülebilir: “el-Leknevî, İmam ez-Zehebî'den o sözü naklettikten sonra hiçbir itiraz etmiyor. Bu da, el-Leknevî'nin naklettiği o sözü benimsediğini gösteriyor”.

Cevap: Bu ihtimal, el-Leknevî'nin ilk naklettiği sözden sonra ona itiraz olarak ikinci sözü getirmesi halinde geçerli olurdu. Fakat el-Leknevî, ez-Zehebî'nin bu sözünü, Ebû Mutî' el-Belhî'nin kitabın ravisi olması fikrine itiraz olarak değil, Ebû Mutî' el-Belhî'nin vefat tarihini belirtmek için nakletmiş. Bu da, ikinci naklin itiraz nedeniyle zikredilmediğini gösteriyor.

Ayrıca şüphe sahipleri gerçekten tahkik sahibi ve ilmî emaneti koruyan birisi olsaydılar, azcık utansaydılar, el-Leknevî'nin bu sözü ez-Zehebî'den naklettiğini, ez-Zehebî'nin ise “el-Müştebeh fî Esmâi'r Ricâl” kitabında, söz konusu kitabın Ebû Hanîfe'nin olduğunu açıkça söylediğini de nakleder ve ez-Zehebî'den naklettiği o sözde “Ebû Hanîfe'nin kitabı” kısmını kesmezlerdi.

Hatta el-Leknevî'nin, ez-Zehebî'nin “el-'İbar fî Haberi men Ğaber” kitabından naklettiği sözüne katıldığını kabul etsek bile hakikatten hiçbir şey değişmez. Çünkü yukarıda zikrettiğimiz gibi ez-Zehebî'nin “el Müştebeh fî Esmâi'r Ricâl” isimli kitabındaki sözüne baktığımız zaman “el-'İbar” kitabında söylediği sözü Ebû Mutî' el-

Belhî'nin kitabı cem eden ve nakleden bir ravi olması manasında söylediği açıkça anlaşılıyor. Yani ez-Zehebî'nin bu sözü bizim aleyhimize değil, lehimizedir.

Evet burada maksat Ebû Hanîfe'nin söylediklerini kaleme dökenin Ebû Mutî" el-Belhî olmasıdır. Ebû Hanîfe'nin zamanında tedvîn yaygın değildi. O zamanlar önde giden üslup imla üslubuydu.

Bu nedenle Mühaddis İmam Mürteza ez-Zebîdî şöyle diyor:

“Bu kitapları İmam Ebû Hanîfe'ye nisbet edenler doğru yapıyorlar. Çünkü bu kitaplarda geçenler İmamın imla ettiği şeylerdir. Yine kim o kitapları Ebû Mutî" el-Belhî'ye veya onunla aynı tabakada, ya da onlardan sonra gelenlerden herhangi birine nisbet ederse, o da doğru yapıyordur. Çünkü, bu kitapları onlar cem etmişler. Tıpkı İmam eş-Şâfiî'ye nisbet edilen “el-Müsned” gibi. Şöyle ki, bu kitap Ebû Amr Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed b. Matar en-Nişapûrî'nin Ebû'l-Abbâs el-Esamm yoluyla eş-Şâfiî'nin kitaplarında geçen ve itimad ettiği hadislerin rivayetidir.”⁷⁸

⁷⁸ ez-Zebîdî, *İthâfu's-Sâdati'l-Muttakîn*, “Akide esasları” kısmına yazdığı mukaddime.

Şimdi Ebû Hanîfe'nin söylediklerini Ebû Mutî' el-Belhî yazmış diye, orada geçenler Ebû Hanîfe'nin olmuyor mu? O zaman Ahmed b. Hanbel'in "el-Mesâil"leri için de aynı şeyi söylemek gerek. Bu durumda demeliyiz ki, o kitaplarda Ahmed b. Hanbel'e nisbet edilen şeyler onu değil, oğlu Abdullahın, Sâlihın, İshâk b. İbrâhîm'in ve İshâk b. Mansûr'undur. Çünkü Ahmed b. Hanbel, fıkıh kitaplarının yazılmasına karşıydı. Onun söylediklerini ise o "Mesail"leri toplayan kişiler kaleme almışlar.

Aynı şekilde İmam eş-Şâfiî'nin "el-Umm" kitabı için de aynısını söylemek durumundayız. Çünkü bu kitap ve ya büyük bir kısmı, İmamın talebelerine imla ettiği şeylerdir.

Yine Sehnûn'un yazdığı "el-Mudevvenetu'l-Kübrâ" eseri için de aynı şey geçerli olmalı. Çünkü bu kitap İmam Mâlik'in fikhî görüşlerini toplayan bir kitap olsa da, onu yazan Sehnûn'dur. Ama yine de oradaki görüşler İmam Mâlik'e nisbet ediliyor ve hiçbir akli-selim çıkarak "Efendim bu kitabın/kitapda geçenlerin Mâlike nisbeti sahih değildir, çünkü onları toplayan İmam Mâlik'i görmeyen Sehnûn'dur" şeklinde saçma bir laf tüketmiyor.

Eğer Sehnûn, İmam Mâlik'i görmediği halde talebesi yoluyla onun görüşlerini bir kitap haline getirmiş ve buna rağmen o kitapda geçenler Mâlik'in görüşleri

olarak itibar görüyorsa, neden İmam Ebû Hanîfe'ye uzun süre öğrencilik etmiş ve verdiği sorulara aldığı cevapları kaleme almış Ebû Mutî' el-Belhî'nin kitabından mı şüphe etmeliyiz? Doğru ya, Ebû Mutî el-Belhî, Sehnûn'dan farklı olarak "yalancı", "sünnet ehline buğz eden", "Cehmî" ve "Murcî"dir.

Aynı şekilde İmam en-Nevevî, el-Muzenî'nin "el-Muhtasar"ından naklederken "eş-Şâfiî –rahimahullah- "el-Muhtasar" kitabında şöyle dedi" şeklinde naklediyor".⁷⁹ Oysa bizler biliyoruz ki, "el-Muhtasar" İmam eş-Şâfiî'nin değil, talebesi el-Muzenî'nindir ve el-Muzenî onu eş-Şâfiî vefat ettikten sonra onun sözlerinden ihtisar ederek yazmıştır. Şimdi ne demeliyiz? El-Muzenî yazdı diye o kitapda geçenlerin eş-Şâfiî'ye nisbetini inkar mı etmeliyiz? İmam en-Nevevî bu kitabı İmam eş-Şâfiî'ye nisbet ederken onu eş-Şâfiî'nin kaleme aldığını mı kast ediyor?

Ebû Hanîfe –radiyallâhu anhu- kendisi fıkıh kitabı da kaleme almamış. Fakat onun söylediklerini öğrencileri kitap haline getirmişlerdir. Şimdi bizler İmam Muhammed'in "el-Câmi'u'l Kebîr" kitabında geçenleri İmam Muhammed kaleme aldı diye, onların Ebû Hanîfe'ye nisbetini inkar mı etmeliyiz?

⁷⁹ en-Nevevî, *el-Mecmû'*, "Namaz kılma şekliyle ilgili meseleler" kısmı.

Peki hadislere ne demeli? Onları Efendimiz – sallallâhu aleyhi ve âlihi ve sellem- kendisi mi yazdı? Şimdi bu hadslerin onun olmadığını mı söylemek gerek?

Efendimizin gönderdiği mektup ve mukavelelere ne diyelim? Onları kendisi bizzat mı kaleme aldı?

Bizler talebesinin imla şeklinde şeyhinin sözlerini toplayarak kaleme aldığı kitaplara şüphe mi etmeliyiz? Bunu hangi selim akıllı birisi yapar?

Ayrıca el-Humeyyis’in kendisi de açıkça bu kitabı Ebû Mutî’ el-Belhî’nin, İmam Ebû Hanîfe’den imla yoluyla aldığı şeyleri toplayarak kaleme aldığını itiraf ederek şöyle diyor:

“Doğrusunu Allâh biliyor, ama açıkça görünen şu ki, bu kitap İmamın kendinin kaleme aldığı bir kitap değildir. Bilakis, onu öğrencisi Ebû Mutî’ el-Belhî kaleme almıştır. O, bu kitapta İmamın imla ettiği sözlerini toplamıştır. Bu nedenle ez-Zehebî Ebû Mutî’ el-Belhî’den söz ederken onun için “el-Fıkhü’l-Ekber” kitabının sahibi” ifadesini kullanıyor.”⁸⁰

Madem Humeyyis bunu kabul ediyor, o zaman sorun nerede?

⁸⁰ el-Humeyyis, *Usûluddîn ‘inde’l-İmâm Ebû Hanîfe*, Söz konusu kitapdan bahsettiği kısım.

Evet, kitap İmamın imla ettikleridir ve onları toplayan Ebû Mutî' el-Belhî'dir. Zaten kitabı okuduğumuzda Ebû Mutî' el-Belhî'nin, İmamla arasında geçen diyalogu "Dedim-dedi" şeklinde naklettiğini görüyoruz.

Her İki Kitaba Yönelik Bazı Şüpheler

Genel olarak her iki kitaba yönelik iki meşhur şüphe vardır. Bu şüpheleri de ele alalım:

Kitapların Ebû Hanîfe'ye Sadece Nisbet Edilmesi

Ebû Hanîfe'nin kitaplarına yönelik şüphelerden birisi de, alimlerin bu kitaplar hakkında "Ebû Hanîfe'ye nisbet edilen kitaplar" demesi üzerindendir. Şüphe sahiplerince bu söz, kitapların Ebû Hanîfe'nin olmadığını, sadece ona nisbet edildiğini göstermektedir.

Tabii ki, bu şüphenin hiçbir ilmi tarafı yoktur. Çünkü bu söz, her zaman nisbet olunan şey hakkında şüphe sahiplerinin söyledikleri manayı ifade etmemektedir. Örneğin İmam Mürtezâ ez-Zebîdî "Ukûdu'l-Cevâhiri'l-Munîfe" kitabında şöyle diyor:

"Burada zikrettiğim hadisleri toplarken, İmama (Ebû Hanîfe'ye) nisbet edilen ondört "Müsned"i esas aldım. O "Müsned"leri İmamlar tahriç etmişler. Bazıları dört ashabındır. Bunlar oğlu Hammâd'ın, Ebû Yûsuf'un ve Muhammed'in "Müsned"leridir. Bunlara "el-Âsâr" deniliyor. Biri

ise ondan birbaşa rivayet eden Hasan b. Ziyad el-Lulu'nindir."⁸¹

Şimdi İmam ez-Zebîdî "Ebû Hanîfe'ye nisbet edilen" derken, bu kitaplardaki hadislerin Ebû Hanîfe'nin rivayetleri olduğuna şüphe mi ediyordu? Herkes "el-Âsâr" kitaplarını yazanların, o hadisleri bizzat İmamdan duyduklarını bilmektedir.

Aynı şekilde "Keşfu'l-Esrâr" yazarı 'Alâuddîn el-Buhârî, İmam el-Bezdevî'nin "Usûl"ü hakkında konuşurken o kitap hakkında *"el-Bezdevî'ye nisbet edilen usûl"* diyor.⁸²

Nizâmuddîn en-Nîşapûrî de "Ğarâibu'l-Kur'ân ve Reğâibu'l-Furkân" kitabında Fahreddîn er-Razî'nin tefsiri hakkında *"er-Razî'ye nisbet edilen "et-Tefsîru'l-Kebîr" kitabı"* diyor.⁸³

Ama o tefsirin bizzat er-Razî'nin kaleminden çıktığı açıktır.

İmam Alâuddîn es-Semerkandî de "Tuhfatu'l-Fukaha" eserinde imam el-Kudûrî'nin "Muhtasar"ı hakkında "İmam el-Kudûrî'ye nisbet edilen "Muhtasar""

⁸¹ ez-Zebîdî, 'Ukûdu'l-Cevâhiri'l-Munîfe, Mukaddime kısmı.

⁸² 'Alâuddîn el-Buhârî, Keşfu'l-Esrâr, Mukaddime kısmı.

⁸³ en-Nîşapûrî, Ğarâibu'l-Kur'ân, Mukaddime kısmı.

diye bahsetmektedir.⁸⁴ Ama kimse o “Muhtasarın” imam el-Kudûrî’ye ait olduğuna şekk etmiyor.

Tüm bu zikrettiklerimiz, bu sözün hiç de her zaman şüphe sahiplerinin kast ettikleri manada kullanılmadığını göstermektedir.

Kitapları Ebû Hanîfe’den Sadece Hammâd ve Ebû Mutî’ el-Belhî’nin Rivayet Etmesi

Şüphe sahiplerinin her iki kitap yönünde söyledikleri şüphelerden bir diğeri de bu kitapları sadece Hammâd b. Ebû Hanîfe ile Ebû Mutî’ el-Belhî’nin rivayet etmesidir. Onlara göre bu kitaplar Ebû Hanîfe’nin olsaydı, bunu ondan başka ashabı da rivayet ederdi.

Bu şüphe de ilmi argümandan yoksun bir şüphedir. Çünkü bu şüpheyi esas alırsak, Sahabeden bazılarının teferrüd ettiği (bir tek kendilerinin rivayet ettiği) hadisler hakkında da aynı şeyi söylememiz gerekiyor. Örneğin Ebû Hureyre’nin –radiyallâhu anhu- teferrüd ettiği yüz küsür sahih veya hasen hadis var.

Şüphe sahipleri “Ama konu akide olunca Ebû Hanîfe gibi bir İmamın söyledikleri ashabından birçoğu

⁸⁴ Alauddin es-Semarkandî, *Tuhfatu’l-Fukaha*, Mukaddime kısmı.

tarafından rivayet edilmeliydi” derlerse, derim ki, Ebû Hureyre’nin teferrüd ettiği hadisler içinde de akideyle ilgili hadisler vardır. Örneğin *“Allâh’ın yüzden bir eksik, doksan dokuz ismi var, onları ihsâ eden Cennet’e girer”* hadisi, akide babından önemli bir bilgi içeriyor.

Ayrıca eğer bu dedikleri doğruysa, o zaman İmam Ahmed’e nisbet edilen “Usûlu’s-Sunne” kitabına da şüphe etsinler. Çünkü onu İmam Ahmed’den sadece ‘Abdûs b. Mâlik el-‘Attâr rivayet ediyor. Oysa kitap (nisbeti doğruysa) Ahmed b. Hanbel’in itikadının özeti olduğu için ondan birçok öğrencisi rivayet etmeliydi. Özellikle İbn Ebî Ya’lâ el-Hanbelî bi risale hakkında *“Onun için Çin’e bile gidilse yine azdır”* diyorsa.⁸⁵ Böyle önemli bir risaleyi ‘Abdûs b. Mâlik dışında başkasının rivayet etmemesi, şüphe sahiplerince bu risalenin uydurulmuş olduğuna işarettir.

Yine İmam el-Muzenî’ye nisbet edilen “Şerhu’s-Sunne” risalesi yönünde de şüphe etmeleri gerekiyor. Çünkü onu İmam el-Muzenî’den, Alî b. Abdullah el-Hülvânî ile Abdülkerîm b. Abdurrahmân b. Muâz b Kesîr rivayet ediyor ve her ikisi mechuldur. Oysa Selefler ve İmamları, bu risaleyi kendi kitaplarında rivayet ederek ona istinad ediyorlar.

⁸⁵ İbn Ebî Ya’lâ, *Tabakâtul-Hanâbile*, “İsmi ‘Abdûs olanlar” kısmı.

Şimdi şüphe sahiplerine soruyorum: Her iki risalenin uydurma olduğunu düşünüyor musunuz?

En önemlisi ise şudur ki, şüphe sahipleri İmam et-Tahâvî'nin İmam Ebû Hanîfe ve iki talebesinden naklettiği itikada itimad ediyorlar. Oysa et-Tahâvî, bu itikadı naklederken kendi ile İmamlar arasındaki isnadı zikretmiyor. Buna rağmen kimse o itikadın İmam Ebû Hanîfe'ye ait olmadığını iddia etmiyor. Peki neden bu iki kitap hakkında da aynı şey yapılmıyor? Ebû Hanîfe'yi görmeyen et-Tahâvî'nin ona nisbet ettiği ve topladığı itikad kabul görüyor da, Ebû Hanîfe'yi gören Hammâd ve Ebû Mutî' el-Belhî'nin topladığı ve Ebû Hanîfe'ye nisbet ettiği itikad neden kabul görmüyor? Demek ki, konu isnad falan değil. Konu Hammâd ve el-Belhî'nin önce şahıslarını, sonra da rivayetlerini itibarsızlaştırmaktır. Allâh'tan afiyet diliyoruz.

Son olarak bir noktaya da dikkat çekmek yerinde olacaktır. Bu kitabın İmam el-Maturidiye nisbet edilen bir şerhi vardır. Fakat İmam el-Kevserî'nin de söylediği gibi, sahih olan bu şerhin fakih Ebu'l-Leys es-Semarkandî'ye ait olmasıdır. Şöyle ki, kitapta Ebû Mansur el-Mâtûrîdî'den sonra yaşamış kişilerden nakiller mevcuttur. İmam el-Kevserî de bu şerhin bazı elyazma nüshalarını gördüğünü ve o nüshalarda yazarın Ebu'l-Leys es-Semarkandî olarak geçtiğini söylüyor. Ebu'l-Leys es-Semarkandî'nin vefat tarihi ihtilafa konu

olmakla birlikte el-Kevserî'nin tercih ettiği üzere hicri 373 senesine tevafuk ediyor.

Belki de hem el-Mâtûrîdî'nin, hem de es-Semarkandî'nin “İmâmu'l-Hüdâ” ve “el-Fakih” lakablarıyla anılmaları, ikisinin karıştırılmasına sebep olmuştur. En doğrusunu Allâh bilir.

Bu kitapda İmam Ebû Hanîfe'nin bu iki kitabına yönelik karşılaştığım şüpheleri cevapladığımı düşünüyorum. Kitaptaki doğrular Allâh'ın tevfikinden, yanlış şeyler varsa şeytandan ve nefsimdendir.

